

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВOPOPУШЕНЬ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ

У методичних рекомендаціях запропоновано типовий алгоритм дій слідчого й інших учасників кримінального провадження під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Видання призначене для використання в діяльності слідчих, дізнавачів, спеціалістів-криміналістів Національної поліції України, прокурорів, суддів та адвокатів, а також для підготовки здобувачів вищої освіти в галузі права й системі підвищення кваліфікації поліцейських.

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ**

Методичні рекомендації

Київ 2023

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Національної академії внутрішніх справ від 28 липня 2023 року (протокол № 11)

Авторський колектив:

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ – проректор Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

Юлія ЧОРНОУС – професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Ганна НІКІТИНА-ДУДІКОВА – доцент кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, адвокат, доктор юридичних наук;

Артем САМОДІН – головний інспектор правового відділу управління організаційного, правового та технічного забезпечення Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції України, кандидат юридичних наук, доцент;

Андрій АНТОЩУК – т.в.о. завідувача кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Владислав БУРЛАКА – начальник 3-го відділу (методичної роботи та правового забезпечення) управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, кандидат юридичних наук;

Андрій НОВІКОВ – начальник 4-го відділу (слідчих-криміналістів) управління організації досудового розслідування Головного слідчого управління Національної поліції України

Рецензенти:

Олена ТАРАН – провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Костянтин ЧАПЛИНСЬКИЙ – завідувач кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей [Текст] : метод. рек. / [С. С. Чернявський, Ю. М. Черноус, Г. Ю. Нікітіна-Дудікова, А. В. Самодін, А. О. Антощук, В. В. Бурлака, А. А. Новіков]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. 64 с.

У методичних рекомендаціях запропоновано типовий алгоритм дій слідчого й інших учасників кримінального провадження під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Видання призначене для використання в діяльності слідчих, дізнавачів, спеціалістів-криміналістів Національної поліції України, прокурорів, суддів та адвокатів, а також для підготовки здобувачів вищої освіти в галузі права й системі підвищення кваліфікації поліцейських.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей	6
2. Типові слідчі ситуації розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей	16
3. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.....	23
4. Особливості взаємодії слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.....	34
5. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.....	41
ВИСНОВКИ.....	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ І РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	53
ДОДАТОК.....	57

ВСТУП

Проблеми виявлення, розслідування, попередження кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є вкрай актуальними для світової спільноти. За результатами досліджень міжнародних організацій з проблем насильства щодо дітей, за рік близько мільярда неповнолітніх у світі зазнають економічного, психологічного, фізичного або сексуального насильства.

В Україні попередження кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є одним із пріоритетних напрямів діяльності правоохоронних органів, а в разі вчинення такого виду кримінального правопорушення досудове розслідування здійснюють відповідно до підходу, орієнтованого на постраждалу дитину, з метою недопущення її ретравматизації.

Згідно з даними Офісу Генерального прокурора, протягом 2020/2021/2022 років було обліковано 725/919/615 кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Кількість кримінальних правопорушень, за якими особам повідомлено про підозру, становила 585/795/484, а за якими направлено до суду обвинувальні акти – 464/664/374. Стосовно 455/367/246 кримінальних правопорушень кримінальне провадження було закрито. За січень–липень 2023 року обліковано 554 кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, з них повідомлено про підозру особі в 429 кримінальних провадженнях, 272 обвинувальні акти направлено до суду¹.

Статистичні дані дають підстави констатувати збільшення кількості вчинених кримінальних правопорушень сексуального спрямування і проти дітей, а також засвідчують недостатню ефективність засобів і методів, які використовують правоохоронні органи під час розслідування зазначених кримінальних правопорушень. З цього приводу Уповноважений Президента України з прав дитини зауважив, що кожна п'ята дитина в Україні страждає від сексуального насильства².

Катастрофічна ситуація склалася у зв'язку зі збройною агресією рф, запровадженням з 24 лютого 2022 року в Україні воєнного стану, вчиненням щодо громадян України насильницьких злочинів, зокрема кримінальних правопорушень сексуального характеру щодо найбільш незахищеної категорії – дітей. Нині правоохоронні органи здійснюють документування фактів воєнних злочинів рф в Україні, зокрема для передання матеріалів до Міжнародного кримінального суду, задля забезпечення правосуддя та справедливих покарання винних.

¹ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень–липень 2023 року. *Офіс Генерального прокурора* : [сайт]. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

² Кожна п'ята дитина в Україні потерпає від сексуального насильства – Кулеба. *ВНІАН* : [сайт]. URL: <https://www.unian.ua/society/10758972-kozhna-p-yata-ditina-v-ukrajini-poterpaye-vid-seksualnogo-nasilstva-kuleba.html>.

Доводиться констатувати високий рівень латентності кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, загрозливі масштаби їх поширення та високу суспільну небезпечність. Окреслена ситуація засвідчує необхідність розроблення оновлених методик розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень з огляду на сучасні можливості техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування, нових напрямів взаємодії правоохоронних органів, упровадження новітніх технологій, зокрема за підтримки міжнародних партнерів, щодо роботи з дітьми – потерпілими від кримінальних правопорушень, залучення в діяльність правоохоронних органів таких проєктів, як Intelligence-Led Policing (ILP) (Поліцейська діяльність, керована аналітикою), Serious And Organised Crime Threat Assessment (SOCTA) (Оцінка загроз тяжких злочинів та організованої злочинності за методологією) тощо.

Нині постала потреба висвітлення теоретичних засад і розроблення практичних рекомендацій щодо розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, які будуть максимально враховувати потреби практичної правоохоронної діяльності й відповідати найкращим світовим і європейським стандартам. Об'єктивно є необхідність застосування дієвих заходів реагування, формування ефективного механізму протидії цим кримінальним правопорушенням.

Зауважимо, що 2021 року Національна академія внутрішніх справ спільно з Головним слідчим управлінням Національної поліції України створила навчально-практичний фільм «Розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей»³, який упроваджено в службову діяльність органів і територіальних підрозділів досудового розслідування Національної поліції України.

У зв'язку із зазначеним постала необхідність підготовки пропонованих методичних рекомендацій, які, на думку авторського колективу, забезпечуватимуть реалізацію завдань кримінального провадження, підвищать ефективність роботи правоохоронних органів під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи й недоторканості дітей.

³ Національна академія внутрішніх справ : [сайт]. URL: <https://www.naiu.kiev.ua/vidannya-kafedr/kafedra-kriminalistiki-ta-sudovoyi-medicini/navchalni-videofilmi.html>.

1. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень – це науково розроблена парадигма дослідження криміналістичної суті кримінальних правопорушень – їх діяльнісного (функціонального) і слідового (інформаційного) аспектів з метою формування вихідної інформаційної бази для побудови окремих методик їх розслідування.

Криміналістична характеристика як система притаманних конкретному виду кримінального правопорушення ознак охоплює відповідні елементи, які пов'язані між собою кореляційними зв'язками.

Основними структурними елементами криміналістичної характеристики кримінального правопорушення є: спосіб підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення; слідова картина кримінального правопорушення; обстановка (обставини) вчинення кримінального правопорушення; дані про потерпілого; дані про особу злочинця. Окреслені елементи є предметом розгляду цих методичних рекомендацій.

Спосіб вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей доцільно визначити як сукупність дій злочинця, що мають сексуальну конотацію та спрямовані проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, пов'язаних єдиним злочинним умислом, який полягає в задоволенні статевого потягу злочинця.

Спосіб вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей формується під впливом певних чинників, що своєю чергою відображається в його структурі. Наприклад, в одному випадку до складу способу вчинення статевих кримінальних правопорушень проти дітей належать способи приготування, вчинення та приховування, у другому – вони можуть охоплювати способи підготовки й учинення або вчинення та приховування, у третьому – обмежуватися лише одним складником.

Спосіб підготовки до вчинення кримінального правопорушення передбачає дії, спрямовані на створення обстановки, яка, на думку злочинця, є сприятливою для вчинення певних суспільно небезпечних, протиправних дій і дає змогу досягти певного результату.

До зазначених дій належать: вибір і підготовка злочинцем сприятливої обстановки вчинення кримінального правопорушення; вибір способу подолання опору потерпілої особи; вибір злочинцем потенційної жертви та вивчення інформації про неї; вибір способу приховування слідів вчинення кримінального правопорушення.

Отже, *спосіб вчинення кримінального правопорушення* – це закономірно визначена, структурована система поведінки суб'єкта кримінального правопорушення, спрямована на досягнення відповідного результату.

Розділ IV Особливої частини Кримінального кодексу (далі – КК) України об'єднує діяння, які визначають як кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи й відрізняються одне від одного способом і сукупністю дій, спрямованих на досягнення кримінально караного

результату. Однак, коли потерпілою особою стає дитина, можна виокремити спільні риси в цьому переліку кримінальних правопорушень, зокрема: насильницький характер дій, спосіб дій, вік потерпілої особи.

Об'єднані спільною метою та наявністю сексуальної конотації (додаткові риси, відтінки) дії, які посягають на статеву недоторканість і статеву свободу дитини, можуть мати форму статевого акту (орального, вагінального чи анального), тактильного контакту між потерпілою та підозрюваною особами, споглядання, тематики вербальної комунікації (наприклад, розмови на інтимні теми), демонстрування статевих органів чи статевого акту з метою викликати сексуальне бажання в потерпілої особи тощо.

Згідно зі ст. 152 КК України, зґвалтуванням є вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням у тіло іншої особи з використанням геніталій чи будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи.

Способом вчинення зґвалтування є проникнення, тобто перетинання межі природного отвору людини: ротової порожнини, вагіни та/або анального отвору без вільного волевиявлення потерпілої особи на проникнення. Межею природного отвору є губи, анус і присінок піхви, яку можуть перетинати за допомогою статевих органів чи іншого предмета (проникнення в піхву жінки рукою, пальцем, ногою або певним предметом – палицею, пляшкою, телефоном, штучним фалосом тощо; аногенітальний контакт чоловіка із жінкою; мужолозтво (аногенітальний контакт чоловіка з чоловіком), орогенітальний контакт чоловіка із жінкою або чоловіка з чоловіком).

Обов'язковою умовою кваліфікації зазначених дій саме як зґвалтування є сексуальна конотація їх вчинення та відсутність добровільної згоди на це потерпілої особи. Дії сексуального характеру, пов'язані з проникненням у природні отвори потерпілої особи, яка не досягла віку 14-ти років, незалежно від наявності її згоди, є кримінально караними.

Наявність добровільної згоди потерпілої особи на такі дії передбачатиме кримінальну караність діяння лише після досягнення нею віку 16-ти років. Стаття 155 КК України передбачає кримінальну відповідальність за вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла віку 16-ти років, тобто вчинення повнолітньою особою дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням у тіло особи, яка не досягла віку 16-ти років, з використанням геніталій, іншого органу або частини тіла чи будь-якого предмета⁴.

Іншим видом кримінального правопорушення, що посягає на статеву свободу й статеву недоторканість дітей, є сексуальне насильство (ст. 153 КК України), тобто вчинення дій сексуального характеру, які не пов'язані з проникненням у тіло потерпілої особи без її на те згоди. Способом вчинення сексуального насильства є різноманітні дії (акти) сексуального характеру, спрямовані на збудження та (або) задоволення статевої пристрасті особи злочинця, які, за загальним правилом, передбачають її фізичний контакт із тілом іншої (потерпілої) особи, але виключають проникнення в це тіло

⁴ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

(наприклад: сім'явипорскування на зовнішні геніталії жінки навіть із подальшим заплідненням (якщо це не поєднується з проникненням статевого члена чоловіка в піхву жінки); тертя по зовнішніх геніталіях жінки, її губах і сідницях язиком, руками, статевим членом, штучним фалосом чи іншим предметом (за умови, що органи «гвалтівника» чи предмети навколишнього світу не вводять у піхву, рот чи анальний отвір потерпілої особи); мацання геніталій руками; фроттаж (тертя тілом чоловіка об тіло жінки задля отримання сексуального збудження і задоволення); кунілінгус – оральна стимуляція жіночих геніталій; анілінгус – оральна стимуляція входу в анальний отвір; вестибулярний коїтус – притуляння чоловічого статевого члена до входу в піхву жінки; введення статевого органу чоловіка між молочними залозами жінки; міжстегновий коїтус; орогенітальний контакт жінки з чоловіком; лесбійство – форма задоволення статевої пристрасті жінки шляхом вчинення нею різноманітних дій сексуального характеру з іншою жінкою (орогенітальні контакти, зокрема двосторонні й кунілінгус, вплив на ерогенні зони за допомогою різних предметів, тертя геніталіями однієї жінки об геніталії іншої жінки тощо; гомосексуальні контакти між жінками можна поділити на орогенітальні, ороанальні, мануальні й фалозамінювальні))⁵.

Розмежування між діями, які охоплені ст. 153 (сексуальне насильство) і ст. 156 (розбещення неповнолітніх) КК України, встановлено не лише фактом фізичного контакту між потерпілою особою та злочинцем, а й у законодавчій конструкції. Дії, пов'язані з інтелектуальним розбещенням, визнають кримінально караним діянням незалежно від згоди потерпілої особи.

Отже, вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням у тіло іншої особи, яка не досягла віку 14-ти років, незалежно від її добровільної згоди визнають сексуальним насильством, вони є кримінально караним діянням. Якщо такі дії вчинено щодо неповнолітньої особи (з 14-ти до 18 років) без добровільної згоди – їх кваліфікують за ст. 153 КК України (сексуальне насильство). Якщо ж потерпіла особа віком від 14-ти до 16 років не чинила спротиву й фактично надала згоду на вчинення щодо неї фізичного розбещення, то їх охоплюватиме диспозиція ст. 156 КК України – розбещення неповнолітніх.

Іншим видом кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості є примушування дитини до вступу в статевий зв'язок. У разі якщо до вступу в статевий зв'язок примушували особу, яка не досягла статевої зрілості, дії винного, крім ст. 154 КК України, кваліфікують за ст. 14 і 155 КК України як готування до статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості. Спосіб вчинення такого злочинного діяння полягає в протиправному психічному впливі на свідомість потерпілої особи з метою приведення її в стан, за якого вона внутрішньо готова підкоритися вимогам злочинця, а не діяти за власною волею. Способами такого впливу можуть бути погрози щодо:

⁵ Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики): практ. посібник. Сєверодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. С. 53–54.

а) розголошення відомостей, які особа бажає зберегти в таємниці, щодо неї особисто, її близьких родичів, а також інших осіб (наприклад, друзів, знайомих та ін.);

б) знищення, пошкодження, протиправного вилучення майна (зокрема прав на майно), яке належить потерпілій особі або ж третім особам, у тому числі близьким родичам;

в) заподіяння шкоди життю або здоров'ю потерпілій особі, її близьким родичам, а також іншим особам (наприклад, друзям, знайомим та ін.);

г) знищення або пошкодження інших матеріальних об'єктів, які належать потерпілій або третім особам (наприклад, домашні тварини).

Примушування може бути здійсненим у будь-якій формі (усно, письмово, з використанням засобів зв'язку тощо), адресуватися потерпілій особі як безпосередньо, так і через третіх осіб.

Дії, які охоплені диспозицією ст. 156-1 КК України, охоплюють пропозиції зустрічі, зроблені повнолітньою особою, зокрема з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, особі, яка не досягла віку 16-ти років, з метою вчинення стосовно неї будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій, у разі якщо після такої пропозиції було вчинено принаймні одну дію, спрямовану на те, щоб така зустріч відбулася.

Способами приховання кримінальних правопорушень є: схиляння потерпілих і свідків, а також співучасників кримінального правопорушення до неправдивих показань шляхом: насильства або погрози його застосування; погрози розповсюдження інформації за допомогою інформаційних технологій (соціальні мережі, відповідні чати тощо); шантажу; підкупу; активного або пасивного психологічного впливу; розповсюдження спотворених відомостей про подію тощо.

Сліди вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей доцільно поділити на: матеріальні сліди, ідеальні сліди й електронні (цифрові) сліди.

Серед *матеріальних слідів* вчинення кримінального правопорушення виокремлюють сліди-відображення, сліди-речовини, зокрема запахові сліди.

Найпоширенішими видами слідів-відображень вчинення зазначених кримінальних правопорушень є сліди людини: сліди рук, ніг, губ, зубів, нігтів.

Посилену увагу привертають сліди-речовини та мікрооб'єкти. На місці вчинення кримінального правопорушення можуть залишатися сліди крові, поту, слини, сперми, вагінальних виділень, нігті, шкіра, волосся, тобто сліди біологічного походження.

У разі вчинення статевих злочинів проти дітей сліди крові можуть залишитися внаслідок здійснення опору дитини та його подолання злочинцем шляхом застосування фізичної сили. Тому форми й види слідів крові дають змогу встановити спосіб подолання опору потерпілого та спосіб вчинення кримінального правопорушення. У разі вчинення зґвалтування, сексуального насильства й інших кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини сліди крові може бути локально виявлено на верхньому та спідньому одязі.

Під час огляду дитини, постраждалої від сексуального насильства, яка чинила фізичний опір, увагу необхідно спрямувати на піднігтьовий вміст пальців рук, оскільки саме там протягом тривалого часу можуть зберігатися біологічні об'єкти для можливого дослідження. Крім того, під час огляду постраждалої дитини залежно від форми сексуального насильства необхідно здійснювати змиви з обличчя, зовнішньої частини рота, рук, лобка, статевих губ, анального отвору з метою подальшого дослідження та встановлення ДНК-профілю особи, яка вчинила злочинні дії.

Виявлені на місці події біологічні сліди є об'єктом дослідження судової молекулярно-генетичної експертизи, у разі достатньої кількості об'єкта та наявності клітини з ядром буде можливість ідентифікувати особу злочинця, а також інших осіб, які могли бути свідками кримінального правопорушення.

Нині в Україні досліджують ядерну ДНК, тобто для такого дослідження підходить будь-який біоматеріал, який містить клітини з ядрами. Під час ідентифікації особи методом ДНК-аналізу досліджують: кров, сперму, волосся (за наявності волосної цибулини), м'язову та кісткову тканину, що містять клітини з ядрами.

Під час огляду місця вчинення статевого кримінального правопорушення щодо дитини здебільшого фіксують наявність таких біологічних об'єктів: сперми, лобкового волосся, крові, а також виявляють предмети-носії біологічних об'єктів, якими можуть бути використані презервативи, серветки, рушники, білизна, предмети одягу тощо.

Однак використання засобів контрацепції та замиванням слідів сперми як злочинцем, так і потерпілою особою ускладнює подальше їх виявлення та вилучення. Крім того, для успішного дослідження зразка сперми на ДНК-аналіз рідкий зразок сперми потрібно якнайшвидше висушити на марлевій серветці, оскільки в рідкій спермі деградація ДНК відбувається значно швидше, ніж у крові, а збереження сперми в замороженому стані призводить до руйнування сперматозоїдів і неможливості за необхідності встановити їх наявність.

У кримінальних провадженнях проти статевої свободи та статевої недоторканості сліди сперми слід шукати насамперед на тілі потерпілої дитини, її одязі й можливих предметах обтирання злочинцем. Ці предмети можуть знаходитися як на місці вчинення кримінального правопорушення, так і на шляхах відходу злочинця. Досліджують також мазки, взяті з піхви та прямої кишки потерпілих.

Під час документування факту вчинення статевого кримінального правопорушення досліджують піднігтьовий вміст пальців рук, змиви з рук, обличчя, ротової порожнини, грудей, анального отвору, лобка, піхви постраждалої особи залежно від обставин і виду кримінального правопорушення. Також з метою виявлення можливого зараження інфекційною хворобою постраждалої особи, перебування її в стані алкогольного чи токсикологічного сп'яніння здійснюють дослідження венозної крові, у відповідних випадках – сечі, волосся тощо.

Об'єктами дослідження переважно є плями, які виявлені на речах потерпілих. Сперму виявляють візуально на одязі, вона нагадує висохлий крохмаль, клейстер, жорстка на дотик⁶.

У разі необхідності дослідження вмісту піхви для встановлення наявності сперматозоїдів слід урахувати, що вони зберігаються там у середньому до семи днів залежно від реакції середовища піхви, активності мікрофлори та ферментів. У середовищі піхви трупа тривалість збереження сперматозоїдів довша (близько двох місяців) унаслідок припинення дії ферментів.

Наступним видом слідів біологічного походження, які належать до слідової картини кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей і містять геномну інформацію людини, є слина та букальний епітелій. Зокрема, слину можна вилучити з одягу потерпілої особи, змивів зі статевих органів, недоїдків, пляшок, недопалків, жувальних гумок, виявлених на місці події. Сліди слини дають змогу встановити групову належність крові злочинця.

Одним з об'єктів судово-медичного дослідження, що містить геномну інформацію людини, але на якому зосереджують недостатньо уваги, є лупа (лусочки клітин верхніх шарів епідермісу, що знаходяться на різних стадіях кератинізації). Під час дослідження цього біологічного об'єкта можливим є не тільки встановлення групової приналежності, а й проведення молекулярно-генетичного дослідження ДНК.

На місці події, крім зазначених слідів біологічного походження, також можна виявити волосся, яке залишається на тілі злочинця чи потерпілого, одязі, або інших предметах на місці події. З метою виявлення цього джерела криміналістично значущої інформації необхідно зважати на особливості механізму злочинної діяльності, характер дій злочинця та потерпілого.

У науковій літературі дослідники зазначають, що встановити приналежність досліджуваного волосся певній особі за морфологічними ознаками неможливо, можна лише дійти висновку про схожість (чи несхожість) з певними зразками. Однак, якщо клітини з ядрами містяться в оболонках цибулин волосин, вони можуть бути об'єктами молекулярно-генетичного дослідження⁷.

Важливо, що виявлений на місці події піт і жиропіт особи має однакову з кров'ю групову належність. Криміналістичне значення слідів поту та жиропоту обумовлено можливістю встановлення належності предметів особі за наявними в цих виділеннях людини системи антигенів⁸.

Окрім можливості бути об'єктом молекулярно-генетичного дослідження, піт і кров є консервантами запаху людини, тому на виявлення та вилучення таких слідів під час проведення слідчих (розшукових) дій слід спрямовувати посилену увагу.

⁶ Огляд місця події: виявлення та вилучення об'єктів біологічного походження : метод. рек. / [авт.-упоряд.: С. І. Перлін, С. О. Шевцов, Н. М. Косміна, В. В. Іонова]. Харків : Чальцев О. В., 2009. 100 с.

⁷ Використання ДНК-аналізу у судово-медичних експертизах речових доказів та експертизах спірного батьківства (материнства, підміни дітей) : метод. рек. / [уклад.: В. Г. Бурчинський та ін.]. Київ, 2012. 32 с.

⁸ Огляд місця події: виявлення та вилучення об'єктів біологічного походження : метод. рек. / [авт.-упоряд.: С. І. Перлін, С. О. Шевцов, Н. М. Косміна, В. В. Іонова]. Харків : Чальцев О. В., 2009. 100 с.

У слідчій практиці часто використовують запахові сліди людини – генетично (спадково) обумовлені за своїм складом і постійно відтворювані організмом леткі речовини, які виявляються в потожирових виділеннях і крові людини. Природа й механізм виникнення запаху засвідчують, що всі матеріальні об'єкти є носіями запахової (одорологічної) «інформації» (власної чи набутої від іншого тіла). Власні сліди запаху, сталі в зовнішньому середовищі, не сприймає людина, отже, і не знищує їх як суб'єкт – джерело запахових слідів, що зберігають про неї інформацію як про учасника події. На місці вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини часто виявляють мікросліди біологічного походження людини (фрагменти волосся, виділення організму (сперми, крові, слини тощо).

Подія кримінального правопорушення та його механізм, з одного боку, можуть відображатися на матеріальних об'єктах, а з другого – у свідомості людини, утворюючи *ідеальні сліди*.

Проте в досліджуваній групі кримінальних правопорушень, де потерпілим є неповнолітня особа, необхідно враховувати особливості дитячого сприйняття довколишнього середовища, осіб, речей та процесів, які відбуваються навколо дитини й пов'язані з її травматизацією.

На повноту й об'єктивність інформації про подію та обставини, за яких вона відбувалася, суттєво впливають умови сприйняття її дитиною. До таких умов належать: відстань від місця події (у разі якщо ідеальний слід сформований у свідка), перспектива сприйняття реальності (наприклад, дитина, яка нижча зростом, сприйматиме більшість дорослих осіб як високих), тривалість дії подразнювальних факторів, елементи, що перешкоджають у сприйнятті інформації (наприклад, розміщення потерпілого в положенні, за якого він не зміг розгледіти злочинця), освітлення, можливість сприйняття інформації за допомогою різних аналізаторів (зір, слух, нюх, дотик).

Оцінюючи розумові можливості дитини, під час досудового розслідування не можна обмежуватися оцінюванням лише загального рівня розвитку. Обов'язково необхідно враховувати індивідуальні риси особи, зокрема: спостережливість, навички аналізу й синтезу інформації, здатність передавати інформацію вербально, здатність до критичного мислення, а також ступінь обізнаності дитини з питань сексуальної тематики (дитина доволі часто не розуміє факт вчинення щодо неї злочинних дій), з'ясовують стан зосередження уваги, особливості пам'яті, розуміння суспільних норм і ситуацій, сприйняття та уявлення про обставини, які підлягають встановленню.

Крім того, на формування ідеальних слідів у свідомості дитини впливають індивідуальні психологічні чинники, пов'язані із життєвим досвідом (наприклад, страх перед покаранням і негативною оцінкою, потреба в надмірній увазі до себе, схильність до фантазування та ідентифікації з іншими, стійкість до стресу та вміння впоратися зі складними психоемоційними ситуаціями, відкритість у вербалізації власних почуттів, психологічні захисні механізми).

Електронні (цифрові) сліди вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини залежно від

інформаційного змісту поділяють на: сліди підготовки та сліди безпосереднього вчинення кримінального правопорушення.

Об'єктами криміналістичного дослідження в такому випадку будуть засоби зберігання, обробки та передання цифрової інформації – електронні пристрої (телефони, смартфони, комп'ютери, портативні пристрої геолокації (GPS), цифрові фотоапарати, відеореєстратори, вебкамери, мережеві маршрутизатори, платіжні системи та інші цифрові пристрої).

До електронних (цифрових) слідів підготовки до вчинення кримінального правопорушення належать: сліди пошукових запитів злочинця, спрямованих на вибір потенційної жертви, інформація щодо можливостей вчинення кримінального правопорушення, вибір місця вчинення кримінального правопорушення, перегляд дитячої порнографії, листування з потерпілою особою для призначення зустрічей чи на інтимні теми, надсилання злочинцем зображень чи відеозаписів порнографічного змісту потерпілому, фотографій статевих органів зловмисника тощо.

Електронними (цифровими) слідами безпосереднього вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини можуть бути аудіо-, відеозаписи дій, листування між жертвою та злочинцем до та/або після вчинення кримінального правопорушення. Такі сліди можуть бути виявлені як на електронних пристроях учасників події, так і в електронних ресурсах комп'ютерної мережі Інтернет. У разі використання мобільних засобів зв'язку для спілкування залишаються відповідні електронні (цифрові) сліди, зокрема дані електронного листування і сервісів обміну SMS-повідомленнями.

Електронні (цифрові) сліди в мережі Інтернет можуть міститися на вебсайтах, електронній пошті, соціальних мережах, різноманітних форумах, у пошукових інформаційних системах тощо.

Під час листування в соціальних мережах залишаються такі цифрові сліди, як: реєстраційні дані доменного імені, лог-файли (текстові файли, які містять системну інформацію про дії, що відбулися на сервері), дані акаунта користувача, сліди взаємодії (налаштування) з хостинг-провайдером, сліди реклами вебсайту, прив'язка сторінки соціальної мережі до електронної адреси чи номера мобільного телефону, статистика активності на сторінці, а також архів повідомлень, у якому можуть бути як зміст листування, так й ідентифікаційні дані потерпілого.

Під час визначення структурних елементів *обстановки вчинення* кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей найінформативнішими є час і місце вчинення кримінального правопорушення.

Більшість кримінальних правопорушень цієї категорії вчиняють удень.

Дослідження місця вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей надає вихідну інформацію про подію і дає змогу:

– виявити, закріпити й використати в процесі розслідування специфічні для цього виду кримінального правопорушення сліди та речові докази;

– усебічно оцінити обстановку, з огляду на можливості вчинити насильницький статевий акт чи інші дії, які посягають на статеву свободу й статеву недоторканість, у конкретних умовах;

– встановити учасників кримінального правопорушення, свідків, а також інші обставини, які підлягають доказуванню.

Місце вчинення статевого кримінального правопорушення щодо дітей здебільшого є безлюдним, таким, де ніхто не завадить довести свій намір до завершення, і там, де потерпілому не зможуть допомогти за умови його опору. Це лісопосадка, сквер, будівництво, під'їзд будинку, підвал, горище, квартира чи інше житло з окремими приміщеннями.

Останніми роками збільшилася кількість вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей з боку батьків чи осіб, які їх замінюють. За таких обставин кримінальне правопорушення вчиняють переважно за місцем проживання дитини й за часом, кількістю окремих фактів вчинення сексуального насильства щодо дитини є тривалим.

З огляду на особливості криміналістичної характеристики зазначених кримінальних правопорушень, структура *«особи потерпілого»* охоплює: анкетні дані (стать, вік, характеристика сім'ї); віктимність поведінки; риси характеру; особливості поведінки – до події, у момент вчинення кримінального правопорушення, після його вчинення.

Вік потерпілої дитини впливає на вид вчинюваного щодо неї кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості: що старша дитина за віком, то частіше злочинні дії вирізняються наявністю фізичного контакту та проникненням у тіло потерпілої особи. І навпаки, що дитина меншою за віком є дитина, то частіше злочинні дії реалізують без наявності фізичного контакту з потерпілою особою та проникнення в її тіло, вони спрямовані на інтелектуальне розбещення дитини. Переважно жертвами злочинних дій стають особи жіночої статі.

Результати вивчення матеріалів кримінальних проваджень засвідчують, що в більшості випадків потерпілими від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості є діти з неповних і проблемних сімей, оскільки вони мають підвищену віктимність.

До таких сімей («змістовно неблагонадійних родин») належать: родини, де батьки зловживають спиртними напоями, наркотичними речовинами, мають аморальний спосіб життя; родини з низьким морально-культурним рівнем батьків; родини зі стійкими конфліктами у взаєминах між батьками, батьками й дітьми; родини, зовні благонадійні, але які припускаються серйозних помилок у сімейному вихованні. Структурно неблагонадійними можуть бути неповні родини⁹.

За сутністю та характером соціальних контактів, які існували до вчинення кримінального правопорушення між злочинцем і потерпілим, можна виокремити такі групи: 1) особи, які перебувають у родинних відносинах;

⁹ Григор'єва О. В. Агресія та її прояв у злочинах насильницької спрямованості : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2017. С. 201.

2) знайомі між собою особи; 3) особи, що не знайомі між собою, які зустрілися безпосередньо перед учиненням кримінального правопорушення.

Особа потерпілого вирізняється такими ознаками. У більшості випадків злочинні дії вчиняють щодо осіб жіночої статі з неблагонадійних сімей знайомі дитині особи. Вік потерпілої дитини впливає на вид вчинюваного щодо неї кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості та визначає спосіб його вчинення.

Криміналістика розглядає *особу злочинця* через характеристики, які дають змогу зрозуміти спосіб і прийоми вчинення кримінального правопорушення, виявити його «почерк», зокрема: 1) соціально-демографічні ознаки; 2) психологічні й моральні риси; 3) біологічні ознаки.

Згідно з результатами проведених емпіричних досліджень¹⁰, соціально-демографічні ознаки злочинця охоплюють відомості про стать, вік, освіту, зайнятість і наявність попередньої судимості. Здебільшого це особи чоловічої статі, повнолітні, віком від 25-ти до 45 років, зрідка – неповнолітні, які мають середню базову або професійно-технічну освіту, безробітні, яких раніше притягували до кримінальної відповідальності.

Наступну групу ознак, притаманних особам, які вчинили кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, становлять моральні та психологічні риси злочинця.

У більшості випадків дії осіб, які вчиняють насильницькі кримінальні правопорушення сексуального характеру щодо дітей, є усвідомленими, підготовленими та цілеспрямованими. Серед осіб, які вчиняють ці кримінальні правопорушення, є частка таких, протиправне діяння яких стало винятком у їхній біографії та контрастує із властивими їм вчинками й діями в повсякденному житті.

Серед моральних рис особи відмітними є надмірна жорстокість і потяг до садизму, адже особа задовольняє власні статеві потреби, попри страждання дитини.

Діапазон моральних і психологічних характеристик зазначених осіб корелюється окремими зовнішніми факторами, такими як алкогольне сп'яніння, ситуаційна зумовленість, імпульсивність і наявність психічного відхилення – педофілії.

Біологічні ознаки, які притаманні особі злочинця, можуть виявлятися як органічне ураження мозку, наявність психічних захворювань й алкоголізму.

Отже, криміналістичний портрет злочинця є таким. Це повнолітній чоловік, який імовірно має психічне захворювання чи органічне ураження мозку, малоосвічений, працездатний, але безробітний, у низці випадків – раніше судимий. Йому притаманна фемінна модель поведінки, злочинні дії вчинює переважно для самоствердження в чоловічій ролі, що поєднано із сексуальними мотивами. Подеколи такі особи самі були жертвами статевого кримінального правопорушення у дитинстві.

¹⁰ Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей : монографія. Вінниця : ТВОРИ, 2022. 624 с.

2. Типові слідчі ситуації розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

Виділяють типові слідчі ситуації початкового та наступного етапу розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

На підставі аналізу матеріалів кримінальних проваджень, доцільно визначити типові алгоритми дій слідчого у наступних слідчих ситуаціях на початковому етапі розслідування, враховуючи наявні дані про особу, підозрювану у вчиненні кримінального правопорушення.

Підозрюваний затриманий на місці вчинення кримінального правопорушення. Така слідча ситуація є найбільш очевидною та сприятливою. Першочерговим завданням слідчого у цьому випадку є швидке та повне формування доказової бази, достатньої для повідомлення конкретній особі про підозру.

З цією метою проводяться наступні слідчі (розшукові) та процесуальні дії:

- допит потерпілої дитини щодо обставин вчинення кримінального правопорушення та характеру вчинюваних дій, із залученням інших учасників кримінального провадження та з дотриманням процедури, визначеної КПК України;

- огляд місця події з метою з'ясування обстановки події, виявлення, фіксації та вилучення слідів кримінального правопорушення, а також слідів, які б свідчили про факт вчинення кримінального правопорушення щодо дитини;

- освідування потерпілої дитини з метою виявлення на її тілі тілесних ушкоджень та слідів кримінального правопорушення;

- затримання та освідування підозрюваного в порядку визначеному ст. 208 КПК України, огляд речей затриманого та тимчасове вилучення речей, які мають значення для розслідування кримінального правопорушення. До таких речей належить верхній та нижній одяг підозрюваного, мобільний телефон, комп'ютер, інші речі, які можуть на собі зберігати сліди кримінального правопорушення;

- невідкладний обшук за місцем проживання (роботи) підозрюваного з метою виявлення речей та документів, що можуть мати доказове значення, а також мобільних телефонів та комп'ютерної техніки, за допомогою яких можливо здійснювався пошук та подальше спілкування з потерпілою дитиною, або предмети, що можуть бути знаряддями або засобами вчинення кримінального правопорушення (наприклад, порнографічна продукція);

- допит свідків щодо обставин вчинення кримінального правопорушення, особи потерпілої дитини, особи підозрюваного, або інших обставин, які матимуть значення для розслідування кримінального правопорушення;

- допит підозрюваного, проводиться з метою отримання відомостей щодо його обізнаності про вік потерпілої, його послідовність та характер його дій та дій потерпілої особи, у тому числі, які спрямовані на підготовку, вчинення та приховання кримінального правопорушення;

- призначення судово-медичної, судово-психологічної, комп'ютерно-технічної, портретної, судово-психіатричної та інших судових експертиз;

- звернення до суду з клопотанням про тимчасовий доступ до речей та документів для отримання інформації, яка перебуває у володінні операторів мобільного зв'язку з метою отримання відомостей щодо кола контактів, маршруту пересування, фактів спілкування або листування підозрюваного та потерпілої особи.

Особу підозрюваного встановлено, проте його не затримано. Така ситуація виникає у випадках, коли потерпіла і злочинець: а) знайомі між собою тривалий час; б) малознайомі один одному; в) познайомилися у день вчинення кримінального правопорушення.

У цій слідчій ситуації основною метою є виявлення та фіксація слідів вчинення кримінального правопорушення та вжиття заходів, спрямованих на розшук особи, яка його вчинила. Для цього проводяться наступні процесуальні дії:

- огляд місця події є метою виявлення, фіксації та вилучення матеріальних слідів кримінального правопорушення;

- допит потерпілої дитини, під час якого з'ясовується наступне: як потерпіла опинилася одному місці зі злочинцем; чи було їй заподіяно тілесних ушкоджень; у якому одязі була потерпіла під час вчинення кримінального правопорушення тощо. Якщо потерпіла вказує на те, що кримінальне правопорушення вчинене родичем (наприклад, батьком, вітчимом, братом) або іншою особою з якою вона тривалий час підтримує стосунки, необхідно з'ясувати питання щодо обставин, які передували вчиненню кримінального правопорушення, осіб, які на думку потерпілої дитини, знають або могли знати про факт злочинної діяльності, дані щодо кількості та періодичності статевих контактів, умов проживання та виховання, стосунки у сім'ї тощо. Такий допит обов'язково проводиться за участю інших учасників кримінального провадження, визначених КПК України;

- огляд речей потерпілої дитини та їх вилучення, що забезпечить збереження слідів кримінального правопорушення на одязі потерпілої дитини та потенційного підозрюваного, для подальшого їх дослідження;

- призначення судово-медичної експертизи для фіксування слідів кримінального правопорушення і тілесних ушкоджень потерпілої дитини;

- пред'явлення для впізнання потерпілій дитині та свідкам підозрюваного за фотознімками. Впізнання також може бути проведено з використанням техніки поза візуального спостереження, що дозволяє під час впізнання використовувати й динамічні індивідуальні ознаки особи. В певних випадках, використовується й впізнання й за голосом, а за наявності аудіо запису – можливе проведення фоноскопичної експертизи;

- допит свідків та опитування очевидців події;

- допит близьких родичів потерпілої дитини й інших осіб (педагоги, керівники секцій тощо), щодо характеристики потерпілої дитини, умов проживання та виховання, кола знайомих та друзів, уподобань, зміни поведінки потерпілої дитини, фактів що вказують на віктимність поведінки жертви тощо. Здебільшого, саме батьки або родичі потерпілої дитини стають заявниками у

вказаній категорії кримінальних проваджень. Також з'ясовується, чи відомо вказаним особам щось про те, що сталося, зі слів потерпілої дитини або з інших джерел. Якщо ж таких відомостей у допитуваних немає, необхідно допитати їх з таких питань: чи не спостерігали в потерпілої останнім часом пригніченого чи надто збудженого стану, чи не виявляли в неї слідів тілесних ушкоджень, чи не прала вона свій одяг тощо.

Якщо потерпіла дитина перебуває на медичному обліку (психіатричний, наркологічний), проходить лікування, має певні захворювання, які могли вплинути на її поведінку до вчинення або ж під час вчинення злочину, доцільним є вивчення відповідної історії хвороби (медичної карти) та допит особи, яка здійснює так лікування.

– допит родичів та осіб, які входять у коло спілкування потенційного підозрюваного, щодо характеристики останнього та особливостей його поведінки у період часу який окреслюється не лише його фактичними протиправними діями, а й обставинами, які могли їм передувати. Водночас, необхідно враховувати, що родичі підозрюваного можуть умисно надати неправдиві показання на користь підозрюваного або свідомо помилятися у своїх судженнях відносно його поведінки, зважаючи на позитивні характеристики останнього.

Окрім допитів слідчим проводяться інші процесуальні дії, спрямовані на встановлення обставин, визначених ст. 91 КПК України.

Особа злочинця невідома, але є певні дані про нього (опис зовнішності, правдиві або вигадані анкетні дані тощо). Якщо особа, яка вчинила вказане кримінальне правопорушення потерпілій не відома та зникла з місця події, слідчий у взаємодії з оперативними підрозділами, окрім наведених слідчих (розшукових) дій, проводить комплекс заходів та процесуальних дій. Особливу увагу необхідно приділити встановленню особи потенційного підозрюваного та його затриманню «за гарячими слідами», якщо про подію повідомлено невдовзі після вчинення кримінального правопорушення.

Перш за все проводиться опитування (якщо не має тактичної можливості провести допит) потерпілої дитини про час і місце вчинення кримінального правопорушення, особливі ознаки зовнішності й одягу злочинця, про речі потерпілої дитини, які злочинець забрав собі (якщо такий факт мав місце). Також з'ясовується механізм вчинення кримінального правопорушення та алгоритм дій злочинця, зокрема, чи вистежував жертву злочинець, переслідував чи йшов їй назустріч, а також чи передував нападу контакт із потерпілою дитиною, про що говорив злочинець під час і після вчинення кримінального правопорушення, як потерпіла дитина опинилася в місці вчинення кримінального правопорушення та як його покинула.

Ці дані дозволяють визначити можливий шлях пересування злочинця від місця події. Під час організації розшуку «за гарячими слідами» основним версіями є: злочинець мешкає в районі вчинення кримінального правопорушення; злочинець не є мешканцем цієї місцевості.

Особливості розшуку «за гарячими слідами» залежать від місця вчинення кримінального правопорушення. Наприклад, якщо кримінальне правопорушення вчинено на відкритій місцевості (у лісі, полі, селі), важливе

значення має застосування можливостей кінологічної служби поліції. Суттєву допомогу в організації розшуку може надати встановлення та опитування громадян, які перебували в районі імовірного переміщення злочинця, від яких можна отримати додаткові відомості про його прикмети та напрямок руху. Зважаючи на можливість повернення злочинця на місце вчинення кримінального правопорушення (наприклад, з метою знищення речових доказів), доцільно забезпечити візуальне спостереження за місцем події.

З метою перевірки певної особи на причетність до вчинення злочину, в порядку визначеному КПК України, проводиться комплекс негласних слідчих (розшукових) дій, за результатами зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем, якими користується особа, спостереження за місцем її проживання чи роботи, здійснення аудіо-, відеоконтролю цих місць.

Інформації про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, недостатньо для ідентифікації особи (потерпіла дитина не може описати його зовнішність, невстановлені свідки кримінального правопорушення). Така ситуація обумовлюється характеристикою потерпілої дитини (наприклад, потерпілим є малолітній), психоемоційними факторами або обставинами вчинення злочину (наприклад, час та місце події).

У такому випадку, особлива увага приділяється комплексу негласних слідчих (розшукових) дій, серед яких зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж й установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу.

Обов'язково проводиться радіорозвідка. Зокрема, базові станції допомагають слідчим відслідковувати маршрут руху абонента. Це спосіб збору інформації за допомогою ідентифікаторів базових станцій мобільних операторів (LAC і CID), завдяки яким спостерігають, від якої та до якої станції рухався абонент. Знаючи унікальні ідентифікатори базових станцій, слідчі на підставі ухвали слідчого судді можуть отримати доступ до даних оператора про всі сеанси зв'язку, які були здійснені через ці станції впродовж певного часу на момент кримінального правопорушення та після нього. Навіть якщо учасники вчинення кримінального правопорушення нікому не телефонували, не отримували SMS і не користувалися Інтернетом, увімкнений телефон періодично фіксується базовими станціями навколо.

Зокрема, від оператора зв'язку можна отримати інформацію про всі номери телефону, які були активними неподалік від місця вчинення кримінального правопорушення. Отримавши номери телефонів та IMEI коди пристроїв, можна провести перевірку за базою «Антарес», де до коду IMEI прив'язують номер SIM-картки, яка теж має унікальний ідентифікатор IMSI та ім'я власника.

Вказане має ретельно аналізуватись під час планування та проведення досудового розслідування. Якщо встановлено абонентський номер, яким користується злочинець, однак його місцеперебування невідоме, доцільним є встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, яким він користується.

Після встановлення особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, проводяться заходи та процесуальні дії описані у попередніх типових слідчих ситуаціях.

Після реалізації всіх запланованих заходів для вирішення слідчої ситуації, що склалася на початковому етапі, розпочинається наступний етап розслідування.

Особливості наступного етапу розслідування безпосередньо залежать від того, наскільки повно досліджені на початковому етапі версії про обставини діяння, стосунки й поведінку потерпілої дитини та підозрюваного, позицію підозрюваного після вручення йому підозри і під час допиту, чи не було процесуальних порушень збирання доказів у кримінальному провадженні.

За загальним правилом, як зазначається в криміналістичній літературі, основними завданнями, які вирішуються слідчим на наступному етапі досудового розслідування, є:

- оцінка слідчої ситуації, що утворилася після проведення початкових слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів. Залежно від результатів початкового етапу розслідування, виявляють прогалини у встановленні обставин події, оцінюють достатність і достовірність отриманих доказів;

- встановлення форми співучасті та епізодів злочинної діяльності особи чи групи осіб, яким повідомлено про підозру;

- у разі вчинення злочину групою осіб, забезпечується встановлення організаторів, підбурювачів, виконавців, пособників на всіх стадіях злочинної діяльності, особливості підготовки, вчинення та приховання кожного епізоду злочинної діяльності;

- вивчення особи кожного підозрюваного, перевірка його причетності до вчинення інших кримінальних правопорушень;

- встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення.

Частково виконання цих завдань починається і на початковому етапі розслідування, проте саме на наступному етапі їх результати набувають логічної завершеності та відповідної процесуальної визначеності.

Ситуації наступного етапу розслідування доцільно класифікувати залежно від визнання підозрюваним факту вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, наявності доказів й умов їх отримання і результатів перевірки.

Типовими слідчими ситуаціями наступного етапу розслідування є такі:

- 1) підозрюваний повністю визнає свою вину;
- 2) підозрюваний визнає свою вину частково;
- 3) підозрюваний повністю заперечує факт вчинення інкримінованого йому кримінального правопорушення.

Слідчі ситуації наступного етапу розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, алгоритм їх вирішення ми розглядатимемо за таким класифікаційним критерієм як «визнання підозрюваним своєї вини».

Підозрюваний повністю визнає свою вину, його показання підтверджені матеріалами кримінального провадження. У цьому випадку слідчий акцентує увагу на збирання та закріплення доказів. Насамперед це: проведення допиту підозрюваного; призначення експертиз: судово-медичної, судово-психіатричної, молекулярно-генетичної, трасологічної; пред'явлення підозрюваного для впізнання; проведення за участю підозрюваного слідчого експерименту. Слідчий експеримент проводиться із урахуванням вимог ст. 240 КПК України, а саме «проведення слідчого експерименту допускається за умови, що при цьому не створюється небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих, не принижуються їхні честь і гідність, не завдається шкода»¹¹.

Підозрюваний визнає свою вину частково, але стверджує про добровільність вступу в статеві зносини чи свою необізнаність щодо віку потерпілої особи. Спростування такої позиції підозрюваного можливе за допомогою проведення допитів, у тому числі одночасних допитів двох чи більше вже допитаних осіб, допиту підозрюваного, потерпілого та свідків на предмет встановлення тем спілкування між учасниками кримінального правопорушення, чи виглядає потерпіла дитина старше за свій вік і чи міг справді помилятися підозрюваний щодо реального віку потерпілої дитини. Також, необхідно встановити інші обставини події, зокрема наявність попереднього знайомства між підозрюваним і потерпілою особою, поведінку потерпілої дитини до, під час та після вчинення кримінального правопорушення тощо. Можливо здійснити аналіз сторінок соціальних мереж дитини та підозрюваного, на предмет їх можливого знайомства та обізнаності щодо віку потерпілої дитини.

Про насильницький характер дій підозрюваного свідчить й локалізація тілесних ушкоджень на тілі потерпілої особи, які залишились внаслідок її опору чи його подолання (стиснення, зв'язування).

Вказані обставини можуть бути підтверджені висновками комплексних судових медико-криміналістичних та трасологічних експертиз, проведеними слідчими експериментами.

Про вчинення дій, спрямованих на розбещення неповнолітніх та інших діянь із сексуальною конотацією, можуть свідчити висновки судово-психологічної експертизи, проведені у відношенні потерпілої дитини.

Підозрюваний повністю заперечує факт вчинення інкримінованого йому кримінального правопорушення. У цьому випадку завданням слідчого є збір доказів, спрямованих на доведення факту вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини конкретною особою. При цьому слід наголосити, що слідчому необхідно враховувати вимоги КПК України щодо засади презумпції невинуватості особи та звертати увагу не лише на докази, які підтверджують винуватість особи, а й такі, що її виправдовують.

Якщо підозрюваний визнає факт наявності стосунків (контакту) з потерпілою дитиною, але заперечує статеві зносини з нею та вчинення інших

¹¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

дій сексуального характеру, це спростовується висновками відповідних експертиз (наприклад, судово-медичних і криміналістичних), достатнім описом потерпілою індивідуальних прикмет підозрюваного, результатами пред'явлення підозрюваного для впізнання тощо.

Важливе значення для ефективного проведення досудового розслідування має також перевірка отриманої інформації за криміналістичними обліками.

Проводиться аналіз вчинених кримінальних правопорушень на території, суміжній з місцем події, здійснюється перевірка осіб, які притягувалися до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи та кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством.

Вивчення нерозкритих кримінальних правопорушень минулих років вказаної категорії, порівняння обстановки та способів їх вчинення, дає підстави формулювання версій про вчинення їх однією особою (особами) та для подальшого обґрунтованого об'єднання кримінальних проваджень.

Ще одна слідча ситуація виникає за умов розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, вчиненого за умов воєнного стану та збройної агресії РФ і стосується саме розслідування фактів сексуального насильства відносно дітей, пов'язаного з конфліктом.

Як зазначалося, розділом IV Кримінального кодексу України визначено кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Так, передбачено кримінальну відповідальність за зґвалтування (ст. 152 КК України); сексуальне насильство (ст. 153 КК України); примушування до вступу у статевий зв'язок (ст. 154 КК України); статеві зносини з особою, яка не досягла 16-річного віку (ст. 155 КК України); розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України), домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 156-1 КК України). Вказана категорія кримінальних правопорушень підслідна слідчим Національної поліції України, якщо інше не передбачено законодавством, а також якщо кримінальне правопорушення не підпадає під визначення сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, що вважається одним із найбільш травматичних і найпоширеніших порушень прав людини.

Захист від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, відбувається за допомогою гарантій і заборон, встановлених міжнародним гуманітарним правом. До загальних гарантій, наданих усім цивільним особам, статтями 27–34 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни (ЖК IV) і статтею 75 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (ДП I), належить право на гуманне ставлення, особисту повагу, повагу до честі та гідності тощо. Серед загальних заборон встановлено заборони тортур, калічень, тілесних і колективних покарань. Міжнародне законодавство виділяє такі форми сексуального насильства пов'язаного з конфліктом: зґвалтування; каліцтво геніталій; сексуальне рабство; сексуальне катування; примусова проституція; примусова вагітність; примусова стерилізація та примусовий аборт; примусове оголення та ін.

У законодавстві України жорстоке поводження з цивільним населенням та інші порушення законів, звичаїв війни, в тому числі і «сексуальне насильство», становить склад кримінального правопорушення, передбачений статтею 438 (Порушення законів та звичаїв війни) КК України, досудове розслідування якого відповідно до законодавства підслідно слідчим Служби безпеки України.

Наразі значну частину потерпілих від сексуального насильства пов'язаного з конфліктом в умовах війни в Україні становлять діти.

Вказане кримінальне правопорушення латентне за своєю природою, цьому є багато пояснень. З одного боку – це не бажання постраждалих звертатися за допомогою до працівників правоохоронних органів з різних причин: недовіра, страх осуду як у родині так і у громаді, зневіра у притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб, ретравматизація та інше. А з іншого боку – це не розуміння самою постраждалою особою того, що вона постраждала від сексуального насильства пов'язаного з конфліктом.

Відносно дітей сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, має різні форми реалізації. Так, окрім вище описаних форм сексуального насильства пов'язаного з конфліктом можна вказати те, що діти, які стали свідками вчинення вказаних злочинних дій у відношенні їх близьких чи сторонніх осіб також є постраждалими від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. До цієї ж категорії належать діти, які народженні від сексуального насильства пов'язаного з конфліктом. Враховуючи природу дитини, її розвиток, психологічний стан, негативний вплив від сексуального насильства пов'язаного з конфліктом – є більш вагомий, ніж щодо дорослих потерпілих. Документування вказаних кримінальних правопорушень здійснюється за загальними методами розслідування, проте в першу чергу необхідно вживати заходи щодо уникнення повторної травматизації дитини та надавати їй допомогу. Окрім того, під час документування вказаних злочинних дій необхідно здійснювати збір інформації щодо військових, їх командирів та іншого керівництва, які вчинили чи допустили вчинення сексуального насильства пов'язаного з конфліктом відносно дитини.

3. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

Збирання та перевірку доказів, отриманих під час досудового розслідування, проводять за допомогою використання спеціальних знань.

Спеціальні знання – це знання, уміння та навички конкретно визначеної особи, що не є загальнодоступними й загальновідомими, необхідні для вирішення конкретних питань, які належать до компетенції органів досудового розслідування чи суду для встановлення об'єктивної дійсності в кримінальному

провадженні, застосування яких здебільшого потребує додаткових пристроїв і засобів¹².

Залежно від критерію класифікації, є декілька видів (груп) використання спеціальних знань у процесі розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Вчені пропонують різні класифікації форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні.

Наприклад, перша група – форми, що прямо передбачені законом. Спеціалісти, до участі яких вдаються слідчі в цих випадках, наділені відповідними правами й обов'язками. Ідеться про використання спеціальних знань у таких формах: проведення судових експертиз, залучення спеціалістів, а також фахівців (зокрема педагогів) до участі в слідчих (розшукових) діях.

Друга група – процесуальна форма використання знань спеціалістів, змістом яких є підготовка особами, що володіють спеціальними знаннями, або за їх участю в порядку, встановленому відомчими (або міжвідомчими) правилами й інструкціями, документів. З огляду на зазначене, до другої групи належать такі форми: а) ревізія, яку призначають на вимогу слідчого; б) судово-медичне освідчування, передбачене ст. 241 КПК України; в) медичний огляд для дачі висновку про направлення особи на примусове лікування.

Третя група – форми, пов'язані з витребуванням слідчим документів, що містять довідкові й інші відомості, стосуються провадження, підготовлені з використанням знань спеціалістів, але не замінюють висновків експертів та інших документів, які складають у встановленому порядку. На відміну від форм другої групи, документи третьої групи не містять відомостей про кримінальне правопорушення. Здебільшого це довідки разового характеру, що містять відповіді на запити слідчого¹³.

У процесі розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей спеціальні знання першої групи, тобто ті, які безпосередньо передбачені кримінальним процесуальним законодавством, можна застосовувати за двома основними формами: виявлення, фіксація та вилучення слідів кримінального правопорушення, а також призначення і проведення судових експертиз.

Опрацювання слідової картини кримінального правопорушення здійснюють за допомогою спеціалістів, яких залучає слідчий до проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема спеціалістів-криміналістів, які володіють техніко-криміналістичними знаннями.

До спеціальних криміналістичних знань належать знання щодо застосування техніко-криміналістичних засобів й методів виявлення, фіксації, вилучення та дослідження матеріальних слідів, зокрема таких як: криміналістична фотографія, звуко- й відеозапис; криміналістичне слідознавство; криміналістичне зброєзнавство; криміналістичне

¹²Лазебний А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2016. С. 49.

¹³ Лазебний А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2016. С. 102.

документознавство; криміналістичне вчення про зовнішні ознаки людини (габітологія).

Різновидом участі спеціаліста в слідчих (розшукових) діях є участь педагога та/або психолога в проведенні допиту неповнолітньої особи. Участь педагога в допиті має на меті створенні сприятливої атмосфери допиту, встановленню якісного психологічного контакту між слідчим та дитиною, надання допомоги слідчому у формулюванні питань та аналізі відповідей на них, а також сприяти забезпеченню прав і законних інтересів неповнолітніх. З цією метою варто залучати саме спеціаліста в галузі вікової психології (педагога або психолога).

Важливою формою використання спеціальних знань є призначення та проведення експертиз.

Судові експертизи, що призначають у кримінальних провадженнях під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, ми пропонуємо розглянути за двома основними групами, які ті що спрямовані на:

- ідентифікацію особи злочинця та речових доказів;
- дослідження учасників вчинення кримінального правопорушення і речових доказів.

До першої групи належать такі експертизи: судово-медична, дактилоскопічна, трасологічна, експертиза матеріалів речовин та виробів, токсикологічна, одорологічна, фонетична, комп'ютерно-технічна, молекулярно-генетична, генотипоскопічна, мистецтвознавча, портретна.

До другої групи належать судово-медична, психолого-психіатрична експертизи та ін.

Розглянемо можливості судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Трасологічна експертиза вирішує завдання кримінального провадження, шляхом дослідження залишених на місці події слідів.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень дозволяє виокремити проблемні аспекти використання слідчими спеціальних знань під час розслідування кримінальних проваджень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Наприклад, подекуди слідчі не цілком обізнані з можливостями судових експертиз, тому вони ставлять питання експертам, які виходять за межі їхніх спеціальних знань. Питання формують так, що експерт не має можливості на нього відповісти, або, навпаки, вилучені під час огляду місця події сліди не піддають експертному дослідженню, хоча вони могли б містити доказову інформацію.

Однак, здебільшого питання узгоджуються з експертами, а вилучення, упакування об'єктів для дослідження здійснюється криміналістами. Проблемним може бути те, що іноді слідчі призначають за одним об'єктом декілька судових експертиз, не зазначаючи, як, приклад, при проведенні певного виду експертизи використовувати не руйнівний метод з метою подальшого проведення іншої експертизи, або невірно розмежовано пріоритети щодо послідовності проведення експертиз.

Типовим прикладом обмеженого використання можливостей використання спеціальних знань є одорологічна експертиза за слідами запаху, що є унікальними й неповторними.

В Україні питання про наявність чи відсутність запаху конкретної людини в слідах вирішують шляхом застосування спеціально підготовлених собак-детекторів методом порівняння в стаціонарних умовах вилучених проб із запаховими зразками осіб, яких перевіряють. Джерелами запахів для одержання проб, придатних для дослідження, є кров, піт (на предметах особистого побуту), волосся, недопалки, а також предмети людини, що знаходилися в контакті з тілом протягом тривалого часу (зброя, знаряддя злочину, оббивка сидінь тощо), її сліди на ґрунті й снігу¹⁴.

Найінформативнішим у практиці розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості є дослідження ДНК, виділеної з об'єктів біологічного походження. Метою проведення генотипоскопічної експертизи є ідентифікація особи за слідами біологічного походження. Тому в разі виявлення на місці події, речах учасників кримінального правопорушення чи на їх тілі слідів біологічного походження з метою ідентифікаційного дослідження необхідно призначити дані види експертних досліджень.

Молекулярно-генетична експертиза під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей може вирішувати наступні ідентифікаційні завдання:

- 1) наявність на наданому для дослідження об'єкті клітин з ядрами. Лише в цьому випадку можливе подальше встановлення генетичних ознак певної людини та її ідентифікація;
- 2) визначення приналежності біоматеріалу конкретній особі або виключення такої приналежності;
- 3) визначення статевої приналежності біологічних слідів й об'єктів;
- 4) виявлення зв'язку між окремими кримінальними правопорушеннями: визначення, що сліди біоматеріалу, які виявлено на місцях різних злочинних подій, залишила та сама особа;
- 5) порівняння генетичного профілю біологічного об'єкта з генетичними даними, які зберігають у базі даних, і в разі збігу – спрямування слідства на пошук певної особи тощо¹⁵.

Об'єктами дослідження судово-медичної експертизи можуть бути: речові докази, живі особи, трупі та медична документація.

З метою проведення ідентифікаційних досліджень необхідно проводити судово-медичні експертизи речових доказів, зокрема судово-медичні цитологічні дослідження для встановлення в слідах на речових доказах наявності клітин тканин людини, визначення їх видової, групової, статевої та органо-тканинної належності; судово-медичні імунологічні дослідження,

¹⁴ Христов О. Л., Настич Т. М. Типові проблеми використання у кримінальному провадженні одорологічної інформації. *Актуальні проблеми роботи з неповнолітніми особами в діяльності підрозділів превентивної діяльності* : матеріали Всеукр. круглого столу (Дніпро, 12 груд. 2018 р.). Дніпро, 2018. С. 167–170.

¹⁵ Топчій В. В. Актуальність судової молекулярно-генетичної експертизи та проблемні питання щодо її проведення. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. № 18. С. 259.

спрямовані на встановлення наявності та групової належності об'єктів людського походження (крові, виділень, волосся, кісток тощо), встановлення батьківства, материнства й підміни дітей¹⁶.

З огляду на викладене, зауважимо, що слідчі здебільшого слідчі призначають судові молекулярно-генетичні експертизи. Також слідчі звертаються до проведення судово-медичних експертиз речових доказів (імунологічних і цитологічних), попри те, що за допомогою них здійснюють не ідентифікаційне, а групофікаційне дослідження, так само як і висновок експерта є не категоричним, а ймовірним, тобто таким, що не виключає походження сліду біологічного походження від певної особи. Водночас такі висновки експертів у ряді випадків є джерелами доказів.

Судово-медичну експертизу живих осіб за даних умов призначають для встановлення факту, характеру й тяжкості тілесних ушкоджень, рубців, загального стану здоров'я, зараження венеричними хворобами; для визначення статевих станів, зокрема статевої зрілості, статевої недоторканості, вагітності, вчинення насильницького статевого акту, розпусних дій, статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості, а також з метою визначення віку неповнолітньої особи¹⁷.

Визначення ступеня тяжкості спричинених ушкоджень є обов'язковим, відповідно до вимог ст. 242 КПК України. За результатами проведення судово-медичної експертизи визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень експерт встановлює: а) характер ушкоджень з погляду медицини (садно, синець, рана, перелом кістки тощо), їх локалізація і властивості; б) вид знаряддя чи засобу, яким могли бути спричинені ушкодження; в) механізм виникнення ушкоджень; г) давність (термін) спричинення ушкоджень; д) ступінь тяжкості тілесних ушкоджень із зазначенням кваліфікаційної ознаки – небезпека для життя, розлад здоров'я, стійка втрата загальної працездатності тощо¹⁸.

Однак у разі вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, ушкодження можуть бути завдані як фізичному, так і психічному здоров'ю потерпілої особи.

Для визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень потерпілої дитини внаслідок вчиненого щодо неї вказаного кримінального правопорушення необхідно визначати і наявність у неї психічного розладу чи реактивного стану нервової системи шляхом призначення та проведення судової психіатричної експертизи. У разі виявлення негативного впливу на психічне здоров'я потерпілої дитини за висновками психіатричної експертизи, необхідно визначити ступінь тяжкості тілесних ушкоджень за допомогою судово-медичної експертизи. Вказане у подальшому є підставою для подання цивільного позову щодо відшкодування моральної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

¹⁶ Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної цитології бюро судово-медичної експертизи : затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. № 6. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0251-95#Text>.

¹⁷ Судова медицина : мультимед. навч. посіб. *Національна академія внутрішніх справ* : [сайт]. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/sudova_medutsyna/nm/lec4.html.

¹⁸ Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. № 6. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95?find=1&text=псих#w1_2.

Аналіз матеріалів судової та слідчої практики дозволяє стверджувати, що такий алгоритм призначення експертиз використовується не завжди. Це зумовлено насамперед тим, що судово-медична експертиза потерпілої дитини за загальним правилом вирізняється невідкладним характером, оскільки значна частина слідів (біологічного походження, слідів механічного впливу на статеві органи й інші ділянки тіла) зберігається протягом нетривалого часу, після чого закономірно зникає. Наприклад, сперматозоїди в піхві можуть зберігатися протягом 3–5 діб. Розриви або надриви дівочої плівки кровоточать протягом 2–3 днів, у ділянці розривів слизова оболонка має почервоніння і припухлість. З часом запальні процеси ослаблюються, повне загоєння розривів відбувається протягом 12–20 днів, після чого неможливо встановити однозначно точну давність дефлорації дівочої плівки¹⁹.

Витрачання часу на проведення судової психіатричної експертизи, а потім судово-медичної може потягти за собою втрату слідів, які залишилися на тілі потерпілої особи. Водночас призначення комплексної психіатрично-медичної експертизи не є доцільним, оскільки судово-медична експертиза має бути проведена невідкладно, а психіатрична експертиза – через певний час після події, оскільки невідкладне її проведення може не надати повного уявлення про обставини, які з'ясовуються. Тому в окремих випадках, доцільним після проведення судової психіатричної експертизи, у разі виявлення в потерпілої дитини психічного розладу, що виник унаслідок вчинення щодо неї кримінального правопорушення, є призначення додаткової судово-медичної експертизи.

Такий алгоритм дій надасть можливість визначити реальний ступінь ушкоджень потерпілої дитини, оскільки в більшості випадків висновки судово-медичних експертиз свідчать про легкий ступінь тілесних ушкоджень, їх проводять виключно на підставі дослідження ушкоджень фізичному здоров'ю потерпілої дитини, оминаючи питання її психічного здоров'я.

Також судово-психіатричну експертизу проводять з метою виявлення психічних захворювань у підозрюваного для визначення неосудності чи обмеженої осудності особи. Предметом цієї експертизи є психічний стан особи в певні юридично значущі проміжки часу. Психічний стан особи в певні юридично значущі проміжки часу визначають з метою надання відповіді на запитання, поставлені особою або органом, яка (який) залучила(в) експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи²⁰.

Під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, судово-психіатрична експертиза встановлює осудність (неосудність) підозрюваного та встановлює наявність психічного захворювання у потерпілої особи, набутого внаслідок вчинення щодо неї злочинного діяння.

Під час психіатричного дослідження підозрюваного з'ясовують: чи є підстави вважати, що особа має психічні захворювання; чи є ознаки наявних

¹⁹ Особливості збирання у досудовому провадженні біологічних слідів людини : метод. рек. / [уклад.: Я. В. Фурман, В. В. Юсупов, Л. Т. Котляренко, Р. С. Дмитрук]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 15.

²⁰ Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 8 трав. 2018 р. № 865. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18#Text>.

психічних розладів; вид психічного захворювання; чи дозволяє психічний стан хворого проводити з ним слідчі (розшукові) дії; чи є підозрюваний хронічним алкоголіком чи наркоманом і потребує він лікування тощо²¹. Також можуть встановлювати окремі психічні ознаки підозрюваного, які засвідчують таке: чи проходив лікування у психіатричній лікарні; схильність до сексуально-насильницьких дій в екстремальних умовах; схильність до садизму та катування жертви; схильність до завдання інших фізичних страждань потерпілому тощо²².

Під час розслідування вказаних кримінальних правопорушень спостерігається не з'ясування повної криміналістичної характеристики особи злочинця, у зв'язку з недостатньою кількістю досліджень його особистості, зокрема психіатричних.

З аналізу матеріалів кримінальних проваджень вбачається, що дослідження наявності в підозрюваного психічних відхилень у вигляді педофілії чи хронічного алкоголізму проводиться фрагментарно. Незначна кількість таких досліджень зумовлена наявністю в особи психічного відхилення сексуальної переваги у вигляді педофілії, що не позначається на кваліфікації її дій та, відповідно, на можливості бути суб'єктом злочину. Вказане не дає змоги спрогнозувати імовірність вчинення останнім аналогічних кримінальних правопорушень надалі.

Зважаючи на це доцільно призначати комплексну судову психолого-психіатричну експертизу, предметом якої є дві групи питань: про психічне здоров'я особи (сфера судово-психіатричної експертизи) і про індивідуально-психологічні особливості підекспертної особи (сфера судово-психологічної експертизи). Доцільним є проведення єдиної комплексної судової психолого-психіатричної експертизи, яка вирішує питання патології або норми.

Комплексному психолого-психіатричному дослідженню підлягає також питання визначення здатності підозрюваного, який має ознаки відставання у психічному розвитку, не пов'язаному із психічним розладом, цілком усвідомлювати характер і суспільну небезпечність своїх дій та керувати ними.

Згідно із законодавством, виділяють дві форми відхилень у психічному розвитку: пов'язані із психічним розладом або не пов'язані із психічним розладом. Встановлення певної форми відхилення тягне за собою різні форми нормативного реагування. Крім цього, злочинець може бути визнаний осудним або неосудним і без ознак відставання в психічному розвитку.

З огляду на те, що в слідчого в більшості випадків немає достовірного висновку про психологічний і психічний стан злочинця на момент вчинення ним інкримінованого діяння, наявності або відсутності психічних розладів, відставання в психічному розвитку, постає потреба провести психолого-психіатричне дослідження в максимально стислі строки. Це важливо не тільки для аналізу показань підозрюваного, а й для забезпечення його всіма

²¹ Експертизи у судовій практиці : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ : Юрінком Інтер, 2005. С. 224.

²² Настільна книга слідчого / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. 3-тє вид., переробл. і доповн. Київ : Ін Юре, 2011. С. 173-175.

необхідними засобами гарантій прав і законних інтересів, вибору тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) дій.

Для вирішення зазначених питань перевагу слід надати саме комплексній психолого-психіатричній експертизі. Значення комплексного експертного дослідження полягає у синтезі спеціальних знань різних галузей науки (психолого-психіатрична експертиза, психолого-медико-психіатрична, медико-психологічна експертизи).

Важливою судовою експертизою під час розслідування вказаних кримінальних правопорушень є судово-психологічна експертиза, яка передбачає використання спеціальних психологічних знань для встановлення обставин, що належать до предмета доказування в кримінальному провадженні.

Предметом судово-психологічної експертизи є дані (або встановлення фактичних даних) щодо психологічних особливостей, характеру й закономірностей психічної діяльності суб'єкта, а також умов відображення ним об'єктивної реальності, що встановлюють шляхом психологічної експертної оцінки²³.

Видом судово-психологічної експертизи під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є встановлення здатності потерпілої дитини, з огляду на її індивідуально-психологічні та вікові особливості, рівень розумового розвитку, правильно оцінювати обставини, що мають значення для справи, і надавати правдиві показання, а також здатність правильно сприймати характер і значення дій злочинця, провідні мотиви (у психологічному значенні цього поняття) поведінки неповнолітньої особи й мотивації конкретних вчинків як важливих психологічних факторів, що її характеризують²⁴.

Малолітні та неповнолітні потерпілі обмежені в можливості різнобічно усвідомлювати сексуальні відносини, найчастіше вони розуміють лише зовнішній вияв цього процесу. Крім того, на сприйняття значущих для кримінального провадження обставин впливають стан афекту внаслідок страху, що спричинило часткове звуження свідомості та забування окремих дій або подій, пов'язаних із злочинною діяльністю сексуального характеру, та (або) недостатньо сформована довготривала пам'ять з відстроченим відтворенням різних подій, що відбулися в минулому, несформованість процесів абстрагування, погане орієнтування в конкретних ситуаціях, обмежений словниковий запас і загальний рівень знань. Встановлення в потерпілих стану афекту обумовлює формулювання висновку експерта про нездатність потерпілого (потерпілої) внаслідок глибокого афективного стану сприймати обставини, що мають значення для розслідування (а отже, давати про них показання), що поєднано зі збереженням у них здатності правильно сприймати

²³ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705>.

²⁴ Герасименко О. А., Савкіна Т. В. Судово-психологічна експертиза стосовно неповнолітніх за кримінальними справами. *Право і безпека*. 2017. № 4 (67). С. 80.

обставини, що мають значення для розслідування, і давати про них показання, в передкримінальній ситуації²⁵.

Виявлення нерозуміння змісту вчинених щодо потерпілих дітей насильницьких сексуальних дій спонукає експертів сформулювати висновок щодо усвідомлення причин дії потерпілою дитиною лише на зовнішньому рівні (чуттєвого сприйняття) і нездатності усвідомлення цієї події у змістовному (смысловому) аспекті.

Насильницькі дії сексуального характеру, вчинені щодо дитини, здатні здійснити сильний психотравмувальний вплив на потерпілого, провокуючи в нього страх, розгубленість (як вияв афективного стану), що обумовлює афективне часткове звуження свідомості й регуляції. Це позначається на здатності правильно сприймати обставини (фрагментарність сприйняття), що мають значення для розслідування (може також призводити до сприйняття лише зовнішньої сторони події), як наслідок – на здатності правильно відтворювати цю інформацію²⁶.

Проте необхідно враховувати, що мета призначення цього виду судово-психологічної експертизи полягає у визначенні потенційної здатності неповнолітнього правильно сприймати обставини, що мають значення для розслідування, і давати про них правдиві показання, однак не виключає ймовірності надання допитуваним хибних показань у конкретній ситуації допиту. Оцінка зібраних у справі доказів має ґрунтуватися на повному та всебічному дослідженні всіх матеріалів кримінального провадження в сукупності.

Інший вид судово-психологічної експертизи, який є порівняно новим, – це вирішення за допомогою експертного дослідження розміру моральної шкоди, спричиненої потерпілій дитині кримінальним правопорушенням.

За своєю семантикою поняття «моральна шкода» є психологічним, а не юридичним, попри те, що належить до норми права, відображаючи конкретні психічні феномени, які ці норми враховують. Тому саме судова психологічна експертиза надає можливість встановити факт спричинення моральних страждань (моральної шкоди), визначити психотравмувальні фактори, з якими пов'язане переживання моральних страждань й орієнтовний розмір можливої компенсації за моральні переживання.

Межі компетенції експерта-психолога, як і будь-якого іншого виду експертиз, зумовлені трьома універсальними критеріями: юридичним, гносеологічним й етичним. Експерт не має права надавати юридичну кваліфікацію діям учасників процесу. Отже, перед експертом-психологом не можуть бути поставлені питання щодо наявності факту завдання моральної шкоди, факту моральних страждань.

Завданням експерта-психолога є встановлення психологічної складової моральної шкоди – негативних змін психічної діяльності. Компетенція експерта

²⁵ Юридична психологія : підручник / [кол. авт.: Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін.] ; за заг. ред. Л. І. Казміренка, Є. М. Моїсєєва. Київ : КНТ, 2007. С. 178.

²⁶ Судова психіатрія : навч. посіб. / С. В. Жабокрицький, А. П. Чуприков. Київ : МАУП, 2004. 176 с.
URL: <https://scicenter.online/kniga-ukraine-sudoproizvodstvo-scicenter/sudova-psihiatriya-navch-posib-jabokritskiy.html>.

обмежена ґносеологічно – рівнем розвитку психологічної науки та її прикладних дисциплін, зокрема психодіагностики.

Специфіка предмета експертизи цього виду пов'язана з тим, що психологічними критеріями моральних страждань є негативні зміни психічної діяльності, порушення адаптації, погіршення якості життя, особистісні зміни в ціннісно-мотиваційній сфері, а також патологічні зміни особистості. Якщо адаптація постраждалої особи порушена під впливом непатологічних (психологічних і соціально-психологічних факторів), то дослідження ступеня дезадаптації, змін психічної діяльності, характеру впливу дій або бездіяльності особи, яка завдала шкоду, належить до компетенції психолога²⁷.

Досить складними питаннями судової психологічної експертизи є встановлення розміру компенсації завданої моральної шкоди в грошовому еквіваленті та обґрунтованість висновку експерта, з огляду на достатність вихідного матеріалу для наданих висновків, ефективності застосованих методів дослідження та відповідності висновків експерта проведеному дослідженню.

З оцінюванням обґрунтованості висновку експерта пов'язано й оцінювання методики дослідження, яку застосовував експерт під час проведення експертизи. Оцінювання передбачає встановлення розроблених наукових засад і положень використовуваної експертом методики.

Згідно з п. 4.14 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень²⁸, для визначення розміру компенсації спричинених страждань експерт у своєму висновку керується: нормативними актами; загальновідомими в науковій практиці психологічними методиками та їх авторськими модифікаціями; рекомендованою науково-технічною та довідковою літературою; іншими інформаційними джерелами; методиками з Реєстру методик проведення судових експертиз.

Стаття 8 Закону України «Про судову експертизу» визначає, що методики проведення судових експертиз (крім судово-медичних і судово-психіатричних) підлягають атестації та державній реєстрації в порядку, що визначає Кабінет Міністрів України.

Однак, відповідно до Реєстру методик проведення судових експертиз у розділі «Психологічна експертиза», слід розробити методики встановлення заподіяння моральної шкоди й оцінювання розміру компенсації спричинених страждань²⁹.

Отже, з огляду на обов'язковість доведення виду й розміру шкоди, спричиненої кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, судово-психологічна експертиза визначення

²⁷ Землянська О. В. Особистість як об'єкт судово-психологічної експертизи : монографія. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. С. 150.

²⁸ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705>.

²⁹ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705>.

ступеня та розміру моральної шкоди має бути проведена, а вже оцінку її доказового значення покладено на суд.

Про важливість врахування вказаних вище питань свідчить і судова практика. Зокрема, щодо вирішення питання під час призначення психологічної експертизи стосовно заподіяння потерпілому психологічної травми, тяжкості та подальший вплив на розвиток дитини. Зокрема у постанові Верховного Суду колегією суддів Касаційного кримінального суду від 02 листопада 2021 року в справі № 450/1146/14-к (провадження № 513650 км21) зазначено «Постійний психологічний тиск та приниження зі сторони батька ОСОБА_8 призвів до виникнення у його доньки неповнолітньої ОСОБА_7 змішаного тривожно-депресивного розладу та специфічної ізольованої фобії (боязні батька). Дані розлади не є вродженими та перебувають у прямому причинно-наслідковому зв'язку з діями ОСОБА_8. Ця психотравма відноситься до середнього ступеня тяжкості за ознакою тривалого розладу здоров'я, тобто спричинила неповнолітній потерпілій ОСОБА_7 тяжкі наслідки»³⁰. Слід керуватися означеним тлумаченням найвищої судової інстанції під час правозастосовної практики під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Наступним видом судових експертиз, який може бути проведено під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, що спрямований на дослідження речових доказів, є комп'ютерно-технічна експертиза.

Комп'ютерно-технічна експертиза – один з різновидів судових експертиз, об'єктом її є комп'ютерна техніка та (або) комп'ютерні носії інформації, а метою – пошук і закріплення доказів. Комп'ютерно-технічну експертизу призначають з метою визначення статусу об'єкта як комп'ютерного засобу, виявлення та вивчення його ролі в правопорушенні, яке розслідують, а також отримання доступу до машинних носіїв інформації з подальшим її дослідженням³¹.

Здебільшого пошук потенційної жертви злочинець здійснює в інтернет-середовищі за допомогою сторінок соціальних мереж, на різноманітних сайтах, через месенджери, що встановлені в мобільних телефонах. Тому проведення комп'ютерно-технічної експертизи з метою пошуку та фіксації електронних (цифрових) слідів підготовки або безпосереднього вчинення статевих кримінальних правопорушень має важливе значення.

Предметом комп'ютерно-технічної експертизи є закономірності формування та дослідження комп'ютерних систем і руху комп'ютерної інформації, дослідження фактів й обставин, пов'язаних з виявом цих закономірностей за завданням слідчих і судових органів³².

³⁰ Постанова Верховного Суду колегією суддів Касаційного кримінального суду від 02 листопада 2021 року в справі № 450/1146/14-к (провадження № 513650 км21). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100957076>

³¹ Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях : метод. рек. / [М. В. Гуцалюк, В. Д. Гавловський, В. Г. Хахановський та ін.] ; за заг. ред. О. В. Корнейка. [2-ге вид., доповн.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 104 с.

³² Комп'ютерно-технічна експертиза. *Незалежний інститут судових експертиз* : [сайт]. URL: <https://nise.com.ua/it-ekspertyza>.

Під час проведення експертизи мобільного телефону експерт шляхом використання спеціалізованого програмно-апаратного забезпечення може дослідити інформацію в пам'яті мобільного телефону про: останні набрані номери; одержані та пропущені дзвінки; надіслані, одержані й збережені повідомлення (SMS, MMS, месенджери, електронна пошта); телефонну книгу, нотатки тощо; звукові, графічні, відео- й інші файли. У пам'яті SIM-карти можуть зберігатися телефонна книга, SMS та інша текстова інформація. Одним із завдань комп'ютерно-технічної експертизи є дослідження знищеної інформації в пам'яті мобільного телефону, смартфона та SIM-карти³³.

Основними питаннями, які вирішуються в межах комп'ютерно-технічної експертизи, є такі: чи міститься на цьому носії інформація (зазначити, яка інформація цікавить) і в якому вигляді; чи містить носій досліджуваного комп'ютера інформацію про певні (зазначити, які саме) дії користувача; чи піддавався досліджуваній накопичувач певним процедурам з метою знищення інформації; чи могла бути створена зазначена інформація на цьому комп'ютері, чи її перенесено з іншого носія³⁴; чи наявна в інтернет-браузерах об'єкта дослідження історія відвідування інтернет-ресурсів, якщо так, то яка та за який період; чи містяться на накопичувачі наданого системного блоку персонального комп'ютера облікові дані користувача для доступу до інтернет-ресурсу (зазначити якого, наприклад «ukr.net»); який зміст журналів мобільного телефону: журнал дзвінків, журнал повідомлень, журнал телефонної книги; чи наявна на носії інформації об'єкта дослідження історія обміну повідомленнями програми «viber», «telegram» тощо³⁵.

4. Особливості взаємодії слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування кримінальних правопорушень проти статеві свободи та статеві недоторканості дітей

Взаємодію тлумачать як сумісну діяльність спеціалізованих суб'єктів, для яких є характерним виконання однотипних загальних завдань, проте з використанням різних засобів і методів.

Відповідно, взаємодію при розслідуванні кримінальних правопорушень проти статеві свободи та статеві недоторканості дітей доцільно розглядати відносно суб'єктного складу як сумісну діяльність спеціалізованих та неспеціалізованих суб'єктів, поділивши її на групи: взаємодія з підрозділами Національної поліції; взаємодія з компетентними суб'єктами; взаємодія з

³³ Харабуга Ю. С. Комп'ютерно-технічне дослідження мобільних телефонів, смартфонів та SIM-карт. *Криміналістика и судебная экспертиза. Міжвідомчий науково-методичний збірник*, 2014. Вып. 59. С. 336–337.

³⁴ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705>.

³⁵ Інформаційний лист щодо особливостей призначення та проведення судових експертиз за експертною спеціальністю 10.9 «Дослідження комп'ютерної техніки та програмних продуктів» / Експертна служба МВС України ; Дніпропетровський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр. Дніпро : Дніпропетр. НДЕКЦ, 2018. 23 с.

громадськими організаціями; взаємодія з державними установами та органами місцевого самоврядування.

Під час розслідування вказаних кримінальних правопорушень важливого значення набуває внутрішньовідомча взаємодія між органам та підрозділами Національної поліції, діяльність яких здійснюється у межах повноважень, визначених ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» та пов'язана з реалізацією завдань кримінального провадження.

Зокрема, відповідно до п. XIV Алгоритму орієнтовних невідкладних дій працівника чергової служби Додатку 1 до Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України, затвердженої наказом МВС України від 27 квітня 2020 року № 357, необхідно невідкладно:

1. З'ясувати:
 - 1) час, місце та обставини вчинення кримінального правопорушення;
 - 2) прикмети правопорушника, його установчі дані, місце перебування, наявність у нього зброї, транспортного засобу, а якщо злочинець зник, – шляхи можливого відходу або місця появи (переховування);
 - 3) установчі дані потерпілого, наявність тілесних ушкоджень, а також його місце перебування;
 - 4) які сліди залишилися на тілі й одязі потерпілого та які сліди могли залишитися на тілі чи одязі правопорушника;
 - 5) установчі дані та місце перебування заявника (якщо він не є потерпілим).
2. Попередити заявника (потерпілого) про збереження обстановки та слідів учинення кримінального правопорушення (не обмивати тіло, не чистити й не прати одяг, білизну).
3. Зареєструвати повідомлення в установленому порядку.
4. Негайно направити на місце події слідчо-оперативну групу, інші наряди поліції та дільничного офіцера поліції (у межах закріпленої за ним поліцейської дільниці), а за необхідності – представників кінологічної служби.
5. Негайно доповісти начальникові органу (підрозділу) поліції, його заступникам (відповідно до розподілу функціональних обов'язків), відповідальному органу (підрозділу) поліції (начальнику СРПП) та до чергової служби вищого рівня.
6. За необхідності викликати на місце події бригаду екстреної медичної допомоги.
7. Про прикмети правопорушника орієнтувати наряди поліції всіх видів, чергових органів (підрозділів) поліції, а також керівників медичних закладів (якщо є дані, що правопорушника травмовано).
8. Організувати перекриття можливих шляхів відходу злочинця (вокзали, зупинки громадського транспорту, шляхи виїзду з населеного пункту), місць можливої появи (переховування), організувати переслідування.
9. Запросити фахівців НДЕКЦ та судово-медичного експерта.

10. Якщо особу правопорушника не встановлено, організувати показ потерпілому та очевидцям відеотек осіб, які перебувають на обліку в органі (підрозділі) поліції.

11. У разі затримання правопорушника організувати нагляд за його поведінкою з метою недопущення знищення слідів кримінального правопорушення до проведення його медичного обстеження та огляду одягу.

12. Надіслати до чергової служби вищого рівня інформацію про обставини вчинення кримінального правопорушення, ужиті заходи та їх результати.

Основними формами взаємодії слідчого та працівників оперативного підрозділу є:

- 1) створення й діяльність слідчо-оперативних груп;
- 2) розроблення спільного плану розкриття злочину;
- 3) обговорення процесу розслідування (доцільно запрошувати експертів, спеціалістів, досвідчених оперативних і слідчих працівників);
- 4) взаємний обмін інформацією;
- 5) письмове доручення слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам (ст.ст. 40, 41 КПК України);
- 6) розкриття злочину за гарячими слідами;
- 7) спільний аналіз причин і умов, що сприяють учиненню злочину, та обговорення профілактичних заходів;
- 8) спільне використання техніки, засобів зв'язку і транспорту, що мають у своєму розпорядженні оперативні підрозділи³⁶.

У практичній діяльності необхідно керуватися й іншими положеннями Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 7 липня 2017 року № 575³⁷.

Така необхідність обумовлена наступними чинниками: слідчий і працівники кримінальної поліції повинні розуміти криміналістичну характеристику статевих злочинів щодо дітей, володіти знаннями у сфері судової психології та судової психіатрії; суб'єкт розслідування повинен знати особливості проведення огляду місця події, інших слідчих (розшукових) дій, а також негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на пошук і фіксацію відомостей про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей; у процесі взаємодії відбувається перевірка слідчо-оперативною групою висунутих версій.

Взаємодія слідчого й спеціалістів-криміналістів під час досудового розслідування полягає у наданні технічної допомоги слідчому шляхом

³⁶ Січковська І. В. Особливості взаємодії слідчого з оперативними працівниками на початковому етапі досудового розслідування сексуальних убивств. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 336–339. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3456>.

³⁷ Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 7 лип. 2017 р. № 575. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17?find=1&text=%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%81#w1_1.

використання спеціалістом-криміналістом спеціальних знань і технічних засобів з метою виявлення, фіксації, вилучення й упакування слідів кримінальних правопорушень, а також обрання методів і прийомів проведення та фіксації окремих слідчих (розшукових) дій, передусім огляду місця події.

До непроцесуальної взаємодії між спеціалізованими суб'єктами належить й отримання відомостей з аналітичних, а також криміналістичних та інших реєстрів баз даних.

Так, відповідно до п. 7 розділу II Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «СЛІД» інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України», затвердженої наказом МВС України від 16 березня 2020 року № 257, облік унесеної до цієї системи інформації ведеться за такими категоріями, як:

- фотозображення слідів рук;

- фотозображення слідів підштов взуття;

- фотозображення слідів знарядь зламу;

- фотозображення слідів структури матеріалу (рукавичок);

- фотозображення слідів протекторів шин транспортних засобів;

- мультимедійна інформація (фото-, відео-, звукозапис) щодо осіб, які причетні до вчинення кримінального правопорушення;

- мультимедійна інформація (фото-, відеозапис) обстановки події, що сталася;

- інформація про кулі, гільзи і патрони зі слідами зброї;

- інформація про об'єкти біологічного походження;

- інформація про інші вилучені матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення та зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження³⁸.

У контексті взаємодії з уповноваженими органами, які є розпорядниками та держателями реєстрів баз даних, відомості яких можуть бути використані під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, цікавим видається взаємодія слідчого з державним підприємством «Національні інформаційні системи» в частині доступу до Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи³⁹.

Сприяє удосконаленню правоохоронної діяльності запровадження підсистеми «КАСАНДРА» на базі Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту, яку було запроваджено 15 вересня 2020 року наказом Міністерства юстиції України №3184/5, вона почала функціонувати з 1 січня 2022 року. Підсистема забезпечує формування оцінки ризиків вчинення повторного

³⁸ Інструкція з формування та ведення інформаційної підсистеми «СЛІД» інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 16 берез. 2020 р. № 257. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0319-20#Text>.

³⁹ Про затвердження Порядку формування та ведення Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту : наказ Міністерства юстиції України від 26 черв. 2018 р. № 2023/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0762-18#Text>.

кримінального правопорушення, що ґрунтується на використанні алгоритмів автоматизованих висновків.

Визначення ступеня ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення (низький, середній, високий, дуже високий) здійснює підсистема «КАСАНДРА» автоматично на підставі алгоритму підрахунку балів і відповідності розміру балів встановленим ступеням ризиків. Підсистема «КАСАНДРА» забезпечує формування прогнозу вчинення особою повторного кримінального правопорушення, який ґрунтується на використанні машинного навчання та алгоритмів автоматизованих висновків (прогнозів), що ґрунтується на результатах обробки великих структурованих масивів даних. Прогноз вчинення особою повторного кримінального правопорушення формується з метою наукових досліджень, порівняння результатів прогнозу з результатом оцінки ризиків і вдосконалення системи оцінки ризиків⁴⁰.

Застосування алгоритмів автоматичного визначення ризиків повторного вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей дасть змогу здійснювати комплекс заходів, спрямованих на попередження вчинення особою аналогічних дій у майбутньому й раціональний розподіл сил і ресурсів правоохоронної системи.

Одним із видів процесуальної взаємодії слідчого є його взаємодія з педагогом, психологом, лікарем, представником та законним представником потерпілого. Такий вид взаємодії є взаємодією з неспеціалізованими компетентними суб'єктами, участь яких під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи є обов'язковою відповідно до вимог КПК України.

Як зазначається у науковій літературі⁴¹, взаємодія слідчого та педагога, а також психолога загалом спрямована на оцінку здатності дитини розуміти запитання слідчого, запобігати негативному психологічному впливу, полягає у допомозі щодо формулювання коректних запитань, які мають: а) відповідати суті обставин справи; б) бути чітко сформульованими; в) не дискредитувати дитину через нерозуміння запитання (наприклад, дитина через певні індивідуально-психологічні особливості, не маючи відповіді на запитання, починає фантазувати й відповідає лише тому, що має надати чітку відповідь слідчому).

У контексті процесуальної вимоги щодо обов'язкової участі законних представників під час здійснення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітньої або малолітньої особи (ст. 226. 227 КПК України), під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, необхідно розглянути процесуальну форму взаємодії слідчого та представників дитини. Однак, розглядаючи таку форму взаємодії, необхідно також спрямувати увагу не лише на законних представників, а й на інститут представництва в кримінальному процесі загалом.

⁴⁰ Про затвердження Порядку формування та ведення Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту : наказ Міністерства юстиції України від 26 черв. 2018 р. № 2023/5. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0762-18#Text>.

⁴¹ Основи загальної та юридичної психології : курс лекцій : навч. посіб. / Н. Р. Бабечко, В. П. Бойко, І. В. Жолнович, І. І. Когутин ; за ред. В.Т. Нора. Київ : Алетра ; ЦУЛ, 2016. 224 с.

Представником потерпілого може бути: 1) адвокат, відомості про якого містяться в Єдиному реєстрі адвокатів; 2) законний представник (для окремих категорій громадян: неповнолітні, недієздатні, обмежено дієздатні) – батьки, усиновлювачі, за їх відсутності – опікуни, піклувальники, повнолітні близькі родичі, представники органів опіки й піклування.

Визначено наступні форми взаємодії адвоката в кримінальному процесі: 1) взаємодія з державним правозастосовним органом – передусім судом – у судових стадіях процесу; 2) безпосереднє співробітництво і взаємодопомога (коаліційна форма); 3) підтримання прав і законних інтересів інших учасників процесу поза безпосереднім співробітництвом з ними (спілкування зі свідками обвинувачення, спеціалістами, експертами); 4) колізійна взаємодія (протиборство) з представниками сторони обвинувачення⁴².

Слід наголосити, що взаємодія слідчого з адвокатом, який здійснює представництво потерпілої дитини, матиме коаліційну форму та буде продуктивніша і результативніша у частині забезпечення дотримання прав дитини на всіх стадіях кримінального провадження.

Особливим видом взаємодії під час розслідування вказаних кримінальних правопорушень є взаємодія з державними органами й установами, органами місцевого самоврядування та міжнародними організаціями.

У контексті такого виду взаємодії значущим є підписання Меморандуму про взаєморозуміння щодо створення міжсекторального центру захисту для дітей, які постраждали й стали свідками насильства кримінального правопорушення (модель «Барнахус»). Меморандум укладений між Офісом Генерального прокурора, Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, МВС України, Національною поліцією України, Міністерством юстиції України, Міністерством соціальної політики України, Міністерством охорони здоров'я України, Офісом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Координаційним центром надання безоплатної правової допомоги та Верховним Судом⁴³.

На виконання Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 року №1027-р, створено Міжвідомчу координаційну раду. У її складі функціонує робоча група щодо впровадження моделі «Барнахус» в окремих регіонах України, завданнями якої є: консолідація зусиль, спрямованих на визначення спільного бачення щодо впровадження спільних практик захисту прав дітей, що зазнали жорстокого поводження, і є потерпілими або свідками кримінального правопорушення; вивчення досвіду та розроблення на його основі змін до законодавства й підзаконних актів, проведення роботи над розробленням порядку взаємодії органів і положення про такий орган; підтримка та реалізація пілотного проекту й подальше поширення впровадження моделі «Барнахус» в Україні⁴⁴. Ця модель

⁴² Криміналістика. Академічний курс : підручник / [Т. В. Варфоломєєва, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін.]. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 504 с.

⁴³ В Україні відкриють центр роботи з дітьми-потерпілими та свідками злочинів. Zmina : [сайт]. URL: <https://zmina.info/news/v-ukrayini-vidkryut-czentr-roboty-z-ditmy-poterpilymy-ta-svidkam-y-zlochyniv/>.

⁴⁴ Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх. Міністерство юстиції : [сайт]. URL: <https://minjust.gov.ua/inccoj/about/2021>.

передбачає міждисциплінарні й міжвідомчі заходи втручання, організовані під одним дахом у дружньому до дитини середовищі, де в центрі зосереджені найкращі інтереси дитини. Кожній дитині пропонують міждисциплінарний, професійний і дружній захід втручання через спільне керування справами й перегляд⁴⁵.

Важливою є й взаємодія з органами місцевого самоврядування.

У межах реалізації програм Smart cities рішеннями органів місцевого самоврядування було запроваджено програму «Безпечне місто» й обладнано деякі міста України камерами. Зокрема, рішенням Київської міської ради від 5 липня 2018 року № 1195/5259 затверджено Положення про комплексну систему відеоспостереження міста Києва⁴⁶.

У межах програми «Безпечне місто» столицю обладнали понад 4 тис. відеокамер. Наразі 52 станції метро мають 195 камер відеоспостереження, які поміж іншого оснащені функцією розпізнавання обличч. Ключові перехрестя, вокзали, центральні вулиці та площі міста Львова обладнано камерами відеоспостереження в межах проєкту «Реформи без ілюзій». Технології здатні розпізнавати обличчя та автомобільні номери, передаючи інформацію органам правопорядку. У Запоріжжі програма «Безпечне місто» також стала майданчиком для встановлення камер із функцією розпізнавання облич та автомобільних знаків. Ужгород перейняв естафету, закупивши відеокамери із функцією розпізнавання облич і відеосервер для обслуговування таких пристроїв. Технологія здатна розпізнавати до 30 людей одночасно, має бібліотеку з 30 тис. облич і функцію тривоги за наданими характеристиками (осіб, транспортних засобів чи номерних знаків). Доступ до даних мають органи правопорядку, а метою визначено запобігання вчиненню злочинів. На Вінниччині запроваджено систему відеоаналітики Vezha, яка розпізнає та оцінює об'єкти за допомогою штучного інтелекту. Відеопотік об'єднує близько 800 камер, які використовує поліція для моніторингу та швидкого виявлення місцеперебування ймовірних порушників (обличчя, автівки, номерні знаки). Наразі органи правопорядку мають доступ до 19 тис. відеокамер у 25 регіонах, серед яких понад 2 тис. обладнані аналітичними системами, що ґрунтуються на штучному інтелекті. Такі технології, крім зазначених міст, застосовують у Дніпрі, Одесі, Чернівцях, Чернігові й інших населених пунктах⁴⁷.

Держателями відеоматеріалів є органи місцевого самоврядування, однак поліція теж має до них доступ. Відеозаписи з камер відеоспостереження мають важливе значення під час розслідування кримінальних правопорушень, зокрема кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

⁴⁵ The PROMISE Vision – Barnahus. URL: <https://www.barnahus.eu/en/vision/>.

⁴⁶ Положення про комплексну систему відеоспостереження міста Києва : рішення Київської міської ради від 5 лип. 2018 р. № 1195/5259.

⁴⁷ Чи легально встановлювати на міських вулицях камери із системою розпізнавання обличч? URL: <https://cedem.org.ua/analytics/kamery-rozpiznavannya-oblych/>.

5. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

Під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей *огляд місця події* є основним джерелом отримання речових доказів. Огляд місця події проводять за можливості за участю потерпілої особи після її попереднього опитування чи допиту, спрямовуючи увагу на виявлення та опис у протоколі місця вчинення кримінального правопорушення, його розташування щодо сталих орієнтирів. Під час огляду місця події необхідно з'ясувати обстановку на момент події кримінального правопорушення.

Під час огляду місця події важливо оцінити, чи збігається обстановка на місці події з отриманими раніше показаннями або поясненнями заявниці (заявника); виявити сліди, які є характерними для зґвалтування, або відшукування і виявлення речей, що належать як злочинцеві, так і потерпілій особі⁴⁸.

Особливу увагу під час його проведення необхідно зосередити на пошук слідів біологічного походження, які могли бути залишені злочинцем і можуть згодом стати об'єктами його ідентифікації.

Механізм цієї категорії кримінальних правопорушень нерідко супроводжується вербальним контактом між злочинцем і потерпілою особою з використанням телекомунікаційного зв'язку, демонстрацією фото- та відеоматеріалів порнографічного змісту чи відео зйомки процесу вчинення діяння. Сліди таких дій залишаються на комп'ютері чи в мобільному телефоні злочинця та жертви.

Якщо розглядати комп'ютерну та мобільну техніку, за допомогою якої вчинено чи на якій залишилися сліди вчинення кримінального правопорушення, то найінформативнішими є відомості, отримані з мобільних телефонів і смартфонів, що належать потерпілому й злочинцеві: про осіб з кола їх спілкування та зміст листування з ними (в адресній книзі, електронній пошті, соціальних мережах, месенджерах, текстових документах тощо); придбані електронні квитки на різні види транспорту, факти використання сервісів пошуку попутників для поїздок (BlaBlaCar); фінансові транзакції, здійснені за допомогою банківських й електронних платіжних систем, пов'язаних, наприклад, із придбанням туристичних путівок (з метою сховатися від правоохоронних органів), бронюванням готелів, наймом житла (для тимчасового перебування там), орендою автотранспорту (для пересування); файли фотографій, що містять відомості про місце та час здійснення зйомки; інші використані такими особами електронні пристрої, які пов'язані й синхронізуються з досліджуваним комп'ютером тощо, які можливо безпосередньо використовувати для встановлення обставин розслідуваної події та місця перебування злочинця, що переховується; транспортні засоби,

⁴⁸ Юхно О. О. Проблемні питання проведення огляду місця події та першочергових тактичних дій слідчого при розкритті й розслідуванні зґвалтувань. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 1. С. 311–320. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2019_1_36.

обладнані автосигналізацією із функцією супутникового охоронно-моніторингового сервісу та синхронізовані з досліджуваним комп'ютерним пристроєм. Така сама інформація може бути отримана зі смартфонів, які підтримують додатки, що дають змогу здійснювати комунікацію в мережі Інтернет і зберігати необхідну інформацію⁴⁹.

Типовими для кримінальних правопорушень, учинених із використанням зазначених засобів, будуть цифрові (електронні) сліди, які перебувають у володінні оператора зв'язку.

Контакти, SMS-повідомлення та файли в пам'яті телефону можуть бути збережені й на зовнішніх носіях за допомогою відповідного апаратного і програмного забезпечення. З цією метою може бути використано програмно-апаратний комплекс UFED (Universal forensic extraction device), перевагою якого є ширші можливості використання, які дають змогу здійснювати повне вилучення таких даних, як телефонна книга, текстові повідомлення, фотографії, відео, журнали дзвінків (вихідні, вхідні, пропущені), звукові файли, ідентифікаційні дані телефону тощо⁵⁰.

Отримання інформації, яка стосується події та обставин події від особи, здійснюють у формі *допиту*⁵¹.

У кримінальному процесуальному законодавстві не встановлено мінімального віку постраждалої особи. Проте визначено відповідно до п. 11, 12 ч. 3 КПК України вікові поняття малолітньої та неповнолітньої особи. Також ст. 10 КПК України зазначено, що не може бути ніяких привілеїв чи обмежень у процесуальних правах, однак певні категорії осіб в тому числі неповнолітні, у випадках і порядку передбачених КПК під час кримінального провадження користуються додатковими гарантіями.

Складність проведення допиту неповнолітніх потерпілих полягає в тому, що ця слідча (розшукова) дія має виконувати не лише кримінально-процесуальні завдання щодо встановлення обставин, які підлягають доказуванню, і психологічну, педагогічну, етичну функції.

До допиту дитини висуваються певні вимоги. Так слід вказати, що існує обмеження в часі, не більше години без перерви та не більше двох годин на день. Під час допиту дитини до 16 років, не попереджають її про кримінальну відповідальність про відмову від показань та за надання завідомо неправдивих показань.

Крім того, відповідно до ст. 224 КПК України у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо кримінальних правопорушень, учинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях не може бути проведений за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним.

⁴⁹ Климчук М. П., Кунтій А. І. Виявлення та вилучення слідів кримінальних правопорушень, учинених із використанням засобів стільникового зв'язку. *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 3 (9). С. 111–118.

⁵⁰ Климчук М. П., Кунтій А. І. Виявлення та вилучення слідів кримінальних правопорушень, учинених із використанням засобів стільникового зв'язку. *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 3 (9). С. 111–118.

⁵¹ Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : монографія. Київ : Правник – НАВСУ, 1999. С. 26.

Під час допиту неповнолітніх та малолітніх, необхідною є участь законного представника, педагога, психолога, лікаря, яким відповідно до ст. 226 КПК України, законодавцем надано право бути присутнім під час допиту, заперечувати проти запитань та ставити запитання тощо.

Також слід враховувати, що відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» право на безоплатну вторинну правову допомогу мають: діти, у тому числі діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, діти, які постраждали внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту⁵².

Вибір належного місця проведення допиту неповнолітнього потерпілого сприяє встановленню психологічного контакту з допитуваним й уникненню його повторної травматизації.

В криміналістичній літературі зазначається, що специфіка підготовки та проведення допиту неповнолітніх зумовлена віковими особливостями допитуваної особи, знання яких має важливе значення для обрання прийомів встановлення психологічного контакту, вибору режиму проведення допиту, здійснення впливу на неповнолітнього, оцінки його свідчень⁵³.

Процес формування показань малолітніх є надзвичайно своєрідним. Передусім дається взнаки брак життєвого досвіду, знань, що істотно позначається на сприйнятті й оцінюванні вчинків людей, фактів, подій. Саме тому діти нерідко сприймають лише зовнішній аспект явищ, не вдаючись до їх суті, не завжди достатньо розуміючись на тому, що добре і що погано; правдиві показання дітей (передусім малолітніх) можуть виходити за межі обізнаності й перевершувати їх здатність до вигадкування.

У наукових працях надано чимало рекомендацій щодо вибору тактичних прийомів і криміналістичних рекомендацій під час проведення допиту потерпілої дитини. Спільна позиція науковців щодо лінії поведінки слідчого під час допиту дитини передбачає: тактовність, вибір правильного тону допиту, встановлення кола дорослих, які вже розмовляли з дитиною про суть події; спокійна поведінка без попередніх оцінок дитини; створення атмосфери безпеки, співчуття постраждалій дитині, урахування її почуттів.

Для якісного проведення допиту дитини слідчий повинен уникати шаблонності, бути психологічно готовим приймати негайні рішення в кожному конкретний момент, реагуючи на інформацію, що надходить від допитуваних.

Чимало важливих міжнародних документів формують правові засади, визначають основи діяльності органів правозастосування у сфері відправлення правосуддя щодо неповнолітніх. Ідеться про необхідність реалізації *child-friendly justice* – судочинства, дружнього до дитини, а сприяє досягненню поставлених завдань використання *child-friendly room* – кімнати, дружньої до дитини, або «зеленої кімнати»⁵⁴.

⁵² Про безоплатну правову допомогу : закон України від 2 червня 2011 року № 3460-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>

⁵³ Криміналістика : підручник / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. [4-те, переробл. і доповн.] Харків : Право, 2008. С. 206.

⁵⁴ Чорноус Ю.М. Тактика допиту дитини в умовах «зеленої кімнати». *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевих свободи та статевих недоторканості дітей, шляхи їх вирішення*. (Київ, 19 черв. 2020 р.). Київ, 2020. С. 345–349. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/17278>.

Термін «зелена кімната» закріплено в Методичних рекомендаціях щодо організації та функціонування «зеленої кімнати» для дітей, які потребують соціально-психологічного захисту, виданих ще 2015 року. Ними визначено загальні вимоги щодо облаштування зазначених приміщень, зокрема вимоги щодо кольору стін, шпалер, підлоги, килимового покриття, меблів (рекомендуються зеленого кольору), відповідної температури та свіжого повітря, якості звукоізоляції, належного освітлення, кімнатних квітів, іграшок та художньої літератури, відповідного звукового оформлення, наявності м'яких крісел. Доцільним є й організація двох приміщень, відокремлених склом позавізуального спостереження та встановлення відеоапаратури⁵⁵.

Іншою міжвідомчою, міждисциплінарною моделлю реагування на потреби дітей – потерпілих від кримінальних правопорушень є модель «Барнахус», мета якого полягає в тому, щоб кожна дитина могла отримати скоординовану й ефективну допомогу, а також запобігти (повторному) травмуванню під час розслідування та судового розгляду.

Аналіз міжнародної практики щодо процедури допитів дітей, які є потерпілими або стали свідками насильства, засвідчує доцільність постійного вдосконалення навичок співпраці з дітьми задля отримання найкращих результатів і забезпечення прав та інтересів дітей.

Чимало уваги в дослідженнях спрямовано на навчання інтерв'юерів, які повинні враховувати як оновлені підходи, так і реалії суспільного та правового життя⁵⁶. Це дало підстави для висновку, що традиційні «разові» навчальні курси майже не змінюють фактичну поведінку під час опитування⁵⁷. Особи, які проводять допити дітей, потребують регулярної підтримки та зворотного зв'язку щодо якості проведення допиту з метою його покращення⁵⁸.

У цьому контексті знання того, як працює пам'ять, можливостей розвитку дітей та умов, які покращують здатність дітей обговорювати свій досвід жорстокого поводження, зокрема й сексуального насильства, сприяло розробленню навчального інструменту для опитування дітей, званого як NICHD Protocol (Протокол Національного інституту здоров'я дітей та людського розвитку)⁵⁹.

Протокол NICHD розробили, щоб забезпечити інтерв'юерів (осіб, які уповноважені проводити допити: слідчі, прокурори, слідчі судді) чіткою структурою, спрямовуючи їх інтерв'ю на кожному етапі й допомагаючи

⁵⁵ Левченко К. Б., Євсюкова М. В. «Зелені кімнати»: нормативно-правове забезпечення функціонування. Київ : Агентство «Україна», 2012. С. 10–11.

⁵⁶ Lamb M. E., Orbach Y., Hershkowitz I., Esplin P. W., & Horowitz D. A structured forensic interview protocol improves the quality and the informativeness of investigative interviews with children: A review of research using the NICHD investigative interview Protocol. *Child Abuse and Neglect*. 2007. No 31. P. 1201–1231. doi: 10.1016/j.chiabu.2007.03.021.

⁵⁷ Aldridge J., & Cameron S. Interviewing child witnesses: Questioning techniques and the role of training. *Applied Developmental Science. Special Issues: New Research on child witnesses: Part II*. 1999. No 3. P. 136–147. doi: 10.1207/s1532480xads0302_7.

⁵⁸ Lamb M. E., Sternberg K. J., Orbach Y., Esplin P., & Mitchell S. Is ongoing feedback necessary to maintain the quality of investigative interviews with allegedly abused children? *Applied Developmental Science*. 2002. No 6. P. 35–41. doi: 10.1207/S1532480XADS0601_04.

⁵⁹ Haldorsson L. Standard 2: Multidisciplinary and Interagency Collaboration: Interagency Agreement Template and guidance. Stockholm, 2019. 40 p.

уникнути невдалих стратегій опитування, які можуть призвести до спотворення показань дитини⁶⁰ (див. Додаток).

Такий інструмент допиту дитини, свідка чи потерпілої від вчинення сексуального насильства, забезпечує отримання від неї показань про подію, що сталася, обмежуючи можливість навіювання чи втручання в перебіг викладу показань дитини. Крім того, структурований алгоритм відкритих питань допомагає уніфікувати криміналістичні рекомендації до способу поведінки особи, яка проводить допит, і виключає власну ініціативу, забезпечує творче пристосування тактичних прийомів під час проведення допиту потерпілої дитини, що є позитивною практикою, з огляду на невисокий рівень обізнаності особливостей дитячої психології та навичок праці з дітьми, які стали жертвами насильства.

Згідно з результатами аналізу допитів дітей, вони дають значно точніші й ширші показання, коли відповідають на відкриті запитання⁶¹. Використання відкритих запитань має перевагу, оскільки інформація, яку отримують у відповідь на них, імовірно, буде точнішою незалежно від віку допитуваного, і показання будуть довшими, міститимуть детальніші відповіді, ніж на закриті та конкретні запитання.

Тому запропонований протокол NICHD охоплює всі етапи допиту (слідчої бесіди): вступний етап, встановлення психологічного контакту, основний етап допиту, перерви та кінцевий етап. Для кожного з етапів розроблено алгоритм запитань, які мають бути відкритими й унеможливити надання на них відповіді «так/ні»⁶².

Слідчий або особа, яка проводить допит, керується запропонованим у протоколі алгоритмом щодо реакцій дитини, надаючи чіткий перелік сформованих універсальних відкритих запитань (наприклад: «Розкажи мені все про це», «То що сталося» тощо) й уточнювальних запитань, які ґрунтуються на відповідях дитини.

Алгоритм етапів і шаблонних запитань протоколу NICHD наведений у Додатку цих методичних рекомендацій та допоможе структурувати перебіг допиту, надати дитині можливість викласти свої показання, не спотворюючи їх навідними чи некоректними запитаннями.

Проведення допиту дитини у формі інтерв'ювання щодо обставин кримінального правопорушення, яке було вчинене щодо неї, потребує постійного контакту між особою, яка допитує, і допитуваною особою, причому без відволікання на записування показань дитини й відповідей на запитання в протоколі. Тому найдоцільнішою формою фіксації показань потерпілої дитини під час допиту є відеозапис.

Розробка науково-практичних рекомендацій щодо проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень щодо дітей, тактичні й

⁶⁰ Lamb M. E., Hershkowitz I., Orbach Y. & Esplin P. W. Tell me what happened. Chichester : Wiley, 2008.

⁶¹Orbach Y., & Pipe M.-E. Investigating Substantive Issues. Children's Testimony: A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice / [M. E. Lamb, D. J. La Rooy, L. C. Malloy, & C. Katz (eds.)]. Chichester : Wiley, 2011. P. 147–163.

⁶² A structured forensic interview protocol improves the quality and informativeness of investigative interviews with children: A review of research using the NICHD Investigative Interview Protocol. Child Abuse and Neglect. Vol. 31. Issues 11–12, 2007. P. 1201–1231. doi: 10.1016/j.chiabu.2007.03.021.

організаційні особливості допиту дитини знаходяться в постійній динаміці. Зазначене стосується й досвіду європейських країн у цьому напрямі. Міжнародні рекомендації та укладені договори містять низку положень щодо порядку взаємодії слідчого й інших уповноважених осіб з потерпілою дитиною. Наприклад, Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства 2007 року, містить конкретні положення також щодо мінімізації кількості опитувань і запису опитування⁶³. Вказані та інші положення адаптуються до вітчизняної правозастосовної практики.

Іншою слідчою (розшуковою) дією, яку проводять у межах розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, є *пред'явлення особи для впізнання*.

Доцільність пред'явлення для впізнання має бути оцінена в сукупності з наявністю інших доказів у кримінальному провадженні, адже вимушений контакт потерпілого з підозрюваним є для дитини травматичним.

Зокрема, проводити ідентифікацію злочинця шляхом пред'явлення його для впізнання дитини може бути виправданим за сукупністю умов: якщо дитина запам'ятала прикмети злочинця та якщо іншої можливості провести ідентифікацію неможливо через відсутність матеріальних слідів (наприклад, у разі вчинення розбещення неповнолітнього). Слідчому за можливості доцільно надавати перевагу в способах ідентифікації за матеріальними слідами, а не ідеальними.

Підготовчий етап пред'явлення для впізнання має врахувати психічний стан дитини. За загальним правилом, слідчому необхідно встановити з потерпілою дитиною психологічний контакт, допитати стосовно ознак, за якими дитина сприймала особу й може впізнати, визначити оптимальний час для проведення слідчої (розшукової) дії з огляду на графік активності дитини відповідного віку, підготувати місце проведення пред'явлення для впізнання та спосіб його проведення.

Планування місця, часу й умов проведення пред'явлення для впізнання, аналогічно як і під час проведення допиту, має відповідати часу найвищої активності дитини й відбуватися в місці, де потерпіла дитина не буде повторно травмована.

Важливим фактором для успішності проведення пред'явлення для впізнання є врахування психологічних і вікових особливостей особи, яка впізнає. Ця дія ґрунтується на таких психофізіологічних процесах, як відчуття, сприймання, запам'ятовування і відтворення. Її ефективність залежить від з'ясування особливостей перебігу зазначених процесів в особі, яка впізнає, адже ігнорування їх недоліків та особливостей може призвести до помилкових результатів.

Рекомендовано під час проведення допиту, що передує пред'явленню для впізнання, ураховувати, що малолітні особи сприймають навколишній світ і людей не так, як дорослі, оскільки через свій вік вони фокусують увагу на окремій частині об'єкта, яка для них є незвичною та помітною. Малолітні особи

⁶³Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : міжнар. док. від 25 жовт. 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927.

погано запам'ятовують риси обличчя. Зріст людини в їх уяві перебільшений. Ще складніше малолітній особі описати ознаки зовнішності людини. Такий опис зводиться переважно до ознак групової належності без деталізації. Проте вони добре пам'ятають і можуть впізнати об'єкт, про який їх питають⁶⁴.

У дітей більше розвинена наочно-образна пам'ять, що дає змогу отримати від них відомості про деталі зовнішності, імовірно, надзвичайно характерні. Збереження в пам'яті образу залежить від низки факторів. Зокрема, перші 3–4 дні після сприйняття образ зберігається чітко; на 7-й день починають забуватися деталі; на 10-й день обсяг інформації про образ стрімко зменшується. Водночас слід зважати на явище ремінісценції пам'яті (краще запам'ятовування, відтворення подій через певний час). Унаслідок такого відстроченого відтворення є змога отримати більше інформації про зовнішність особи, ніж у перші дні після сприйняття⁶⁵.

Сприйняття школярів молодшого шкільного віку вирізняється вищим ступенем диференціації кольору, розміру, форми об'єкта, деталізацією об'єктів у процесі спостереження. Вони краще виконують завдання, пов'язані з можливістю дії з предметами, надають перевагу демонстрації замість словесного опису подій. Згідно з результатами дослідження, малолітній особі простіше відокремити елементи від цілого, ніж об'єднати те, що траплялося в її досвіді розділеним. Крім того, діти молодшого шкільного віку легше знаходять відмінність, аніж схожість (нерідко вони не можуть порівняти, якщо їхню увагу не акцентовано на конкретні параметри для цього), простіше абстрагують окремі властивості предметів, аніж їхні зв'язки й відношення. Значущими моментами події вони вважають другорядні елементи⁶⁶.

Унаслідок несформованості психіки малолітній особі складніше помітити, запам'ятати й описати незвичні, незрозумілі події та явища, розпізнавання та опис яких потребує особливої інформації, що виходить за межі знань дитини про навколишній світ або події, травматичні для неї. Однак це не дає підстави стверджувати, що дитина не здатна впізнати те, що вона раніше спостерігала. Тому підготовка до проведення пред'явлення для впізнання за участю дитини має передбачати врахування особливостей конкретного дитячого вікового періоду й ступеня психологічного розвитку, а також часу, способу й місця проведення слідчої (розшукової) дії.

Вибір часу пред'явлення для впізнання особи обумовлений двома факторами, а саме реальною можливістю проведення та першочерговістю, тобто, що раніше відбудеться впізнання, то більше необхідної для розслідування інформації збережеться в пам'яті особи, що впізнає. Тому тільки шляхом впізнання, проведеного без зайвих зволікань, можна розраховувати на результативність і достовірність підсумків такої слідчої (розшукової) дії⁶⁷.

⁶⁴ Нікітіна-Дудікова Г.Ю. Пред'явлення для впізнання під час розслідування статевих злочинів, вчинених щодо малолітніх та неповнолітніх дітей. *Приватне та публічне право*. 2020. № 3. С. 87–92. URL: http://pp-law.in.ua/archive/3_2020/19.pdf.

⁶⁵ Методичні рекомендації щодо опитування дітей у межах розслідування : метод. посіб. / [авт.-упоряд.: Г. Попов, І. Урумова, Т. Цюман ; за заг. ред. Т. Цюман]. Київ : К.І.С., 2021. С. 68.

⁶⁶ Шепитько В. Ю. Криміналістика : курс лекцій. Харків : Одиссей, 2003. С. 79.

⁶⁷ Єфімов М.М. Підготовчий етап пред'явлення особи для впізнання під час розслідування злочинів проти моральності. *Вісник Національного технічного університету України «КПІ»*. 2017. № 1 (33). С. 188. (Серія «Політологія. Соціологія. Право»).

Обрання конкретного способу пред'явлення для впізнання дитині залежить від рішення слідчого та слідчої ситуації. У будь-якому разі під час підготовки до проведення слідчої (розшукової) дії слід керуватися найкращими інтересами дитини, надавати перевагу саме «безконтактному» способу її проведення, оскільки такі способи обмежують можливість травматизації дитини від сприйняття злочинця. Водночас зазначені способи «безконтактного» пред'явлення для впізнання не позбавлені недоліків.

Аналізом судової практики у кримінальних провадженнях, у яких винесено виправдувальні вироки, встановлено наступні процесуальні помилки, допущені під час досудового розслідування:

- 1) відсутність попереднього допиту особи, за участю якої проводитимуть впізнання, з докладним описом ознак зовнішності, за якими вона зможе впізнати особу;
- 2) наявність попереднього візуального спостереження між особою, яка впізнає, та особою, яку вона впізнаватиме, або завчасна демонстрація фотографії останньої;
- 3) підбір статистів, які мають істотні відмінності у зовнішності або фотографій, що мають різну форму чи будь-яким іншим шляхом впливають на візуальне сприйняття зображення;
- 4) відсутність визначеної законодавством кількості статистів або фотографій;
- 5) фактична відсутність понять під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії;
- 6) відсутність у протоколі підписів усіх учасників слідчої (розшукової) дії тощо.

До об'єктивних проблем, пов'язаних із пред'явленням для впізнання, належать:

- 1) зміна зовнішності внаслідок хірургічних утручань (пластичні операції);
- 2) зміна зовнішності через косметологічні процедури (біоревіталізація; мезотерапія; стек гілок ліфтинг; моделювання обличчя особифілерами; ін'єкції ботулотоксину тощо);
- 3) косметичне оформлення (макіяж);
- 4) зміна зовнішності внаслідок вікових змін;
- 5) зміна зовнішності через хвороби або травми (наприклад, поява плям унаслідок псоріазу, неправильно зрощені кістки носа після перелому тощо);
- 6) неможливість упізнання через забування ознак об'єкта впізнання;
- 7) ухилення суб'єкта впізнання від виконання ідентифікаційних завдань через страх або бажання приховати певні відомі йому факти⁶⁸ тощо.

Перебіг і результати слідчої (розшукової) дії фіксується технічними засобами, що забезпечує наочну достовірність отриманих результатів.

Метою слідчого експерименту є: встановлення точного механізму вчинення кримінального правопорушення; перевірка висунутих слідчих версій; перевірка й уточнення фактичних даних, одержаних за результатами проведених окремих слідчих (розшукових) дій; отримання нових доказів;

⁶⁸Husieva V. Problems of human personal identification by appearance in investigation of criminal offenses. Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics. 2021. Vol. 24. No 2. doi: 10.32353/khrife.2.2021.07.

визначення меж поінформованості або необізнаності злочинців про злочинну подію; встановлення та усунення суперечностей у показаннях потерпілих, підозрюваних, свідків тощо.

Завдання, які вирішують за допомогою слідчого експерименту, на практиці не існують ізольовано одне від одного, а поєднуються в різних комбінаціях, необхідним елементом яких є отримання нових доказів. Один і той самий слідчий експеримент може бути спрямований і на перевірку доказів, і на встановлення умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення⁶⁹.

Під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей слідчий експеримент проводили з метою: встановлення точного механізму вчинення кримінального правопорушення; перевірки висунутих слідчих версій; перевірки й уточнення фактичних даних, одержаних за результатами проведених окремих слідчих (розшукових) дій; отримання нових доказів.

Важливо, що правильна організація слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, а також вибір тактичних прийомів, спрямованих на досягнення мети проведення слідчих (розшукових) дій, сприяють ефективному розслідуванню досліджуваного виду кримінальних правопорушень й уникненню повторної травматизації дитини. Такий підхід до якісного проведення досудового розслідування забезпечує не лише дотримання прав й інтересів його учасників, а й зниження рівня латентності таких кримінальних правопорушень.

ВИСНОВКИ

У методичних рекомендаціях запропоновано теоретично обґрунтований і практично апробований алгоритм розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи й статевої недоторканості дітей.

Дотримання вимог криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії є запорукою ефективності досудового розслідування та досягнення завдань кримінального провадження.

Актуальними є такі напрями вдосконалення діяльності з розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей:

1. Упровадження міжнародних і європейських стандартів у різні сфери суспільного життя, зокрема сфери правосуддя, дружнього до дитини. Задля цього міжнародні організації приймають нормативно-правові й рекомендаційні акти, серед яких: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року, Європейська конвенція про здійснення прав дітей (ETS № 160) від 25 січня 1996 року, Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 20 червня 2012 року, Конвенція про контакт з дітьми (ETS № 192) від 15 травня 2003 року, Рекомендація № Rec(2003) 20 Комітету міністрів Ради Європи «Щодо нових способів

⁶⁹ Тактика проведення слідчого експерименту під час досудового розслідування : метод. рек. / [П. Є. Антонюк, А. О. Антошук, В. В. Пясковський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 11.

боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх та ролі правосуддя щодо неповнолітніх» від 24 вересня 2003 року, Рекомендація № CM/Rec(2009) 10 КМ РЄ «Щодо комплексної національної стратегії із захисту дітей від насильства» від 18 листопада 2009 року, Резолюція № 2 Комітету міністрів Ради Європи «Про правосуддя, дружнє до дитини» (жовтень 2007 року), Мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх («Пекінські правила») від 29 листопада 1985 року, Керівні принципи ООН щодо судочинства в питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів (Резолюція ЕКОСОР № 2005/20) від 22 липня 2005 року тощо. Поміж цих документів є нормативно-правові акти, ратифіковані й імplementовані в українське законодавство. Своєю чергою Україна повинна зважати й на рекомендаційні акти, ураховувати їхні положення під час законотворення з метою формування належної національної правової бази.

Активним нині є впровадження міжнародних і європейських стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у кримінальному провадженні, що є позитивним зрушенням. Міжнародні стандарти правосуддя, дружнього до дитини, у кримінальному провадженні – це ті універсальні мінімальні вимоги, які прийняті міжнародною організацією (світового спрямування) у формі нормативно-правових і/чи рекомендаційних актів, а також висвітлені в практиці окремих судових установ задля ефективного судового розгляду за участю дітей з метою виконання завдань кримінального провадження.

2. Вивчення досвіду інших країн надало можливість, по-перше, виявити прогалини вітчизняного законодавства та правоохоронної практики щодо розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. По-друге, постає можливість перейняти ефективний іноземний досвід, адаптувавши й удосконаливши його для нашої правоохоронної системи.

У межах аналізу досвіду іноземних держав (США, ФРН, Франції, Великої Британії тощо) слід виокремити певні рекомендації щодо впровадження такого досвіду в національну правозастосовну практику. З метою розроблення подальших державних планів і програм, що будуть спрямовані на ефективну протидію кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, а також для вдосконалення методики розслідування зазначених кримінальних правопорушень доцільно представити досвід досліджених країн у систематизованому вигляді, прийнятний для запозичення, а саме розробити:

- окремі методики допиту дітей-потерпілих з огляду на психологічні їх особливості й умови застосування до них жорстокої поведінки, що охоплюватимуть допустимі тактичні прийоми та сприятливу психологічну атмосферу;

- навчальні плани та програми для підготовки поліцейських у закладах вищої освіти, спрямовані на здобуття базових знань з комунікації з малолітніми та неповнолітніми потерпілими;

- навчальні плани та програми для підвищення кваліфікації слідчих, які розслідують кримінальні правопорушення за участю малолітніх і неповнолітніх потерпілих, а також неповнолітніх підозрюваних (мають містити інформацію про: фізичний та інтелектуальний розвиток неповнолітнього, а також техніки

допиту; обов'язково під час підготовки необхідно залучати спеціалістів (психологів, фахівців із дитячої комунікації));

а також:

- в обов'язковому порядку повідомляти малолітнім і неповнолітнім потерпілим, їхнім законним представникам про можливість звернення до служб або центрів соціально-психологічної підтримки, які функціонують в Україні на безоплатних засадах, а також надати їхні контакти за потреби;

- запроваджувати функціонування не лише «зелених кімнат» для допиту, а й спеціальних будинків для дітей (Childhood-Haus), які стали жертвами таких кримінальних правопорушень, що сприятиме не лише проведенню допиту дитини в дружній до неї обстановці, а й покращенню стану психологічного та фізичного здоров'я дитини;

- урегулювати механізм відшкодування державою шкоди, що завдана дітям у зв'язку з учиненням кримінальних правопорушень проти їхньої статевої свободи й статевої недоторканості.

3. З огляду на завдання КПК і КК України, що спрямовані на попередження та запобігання кримінальним правопорушенням, у КПК України слід передбачити функцію профілактичної діяльності для уповноважених осіб, які проводять досудове розслідування та дізнання, а також підтримують державне обвинувачення в суді.

Оскільки кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей розслідує саме слідчий, доцільно спрямовувати увагу на профілактичну його діяльність у цьому напрямі. Наприклад, до профілактичних заходів, які проводить слідчий під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, належать:

- збір шляхом проведення слідчих (розшукових) і процесуальних дій та передання відомостей про осіб, які схильні вчиняти це кримінальне правопорушення, у відповідні органи (підрозділам ювенальної превенції, дільничному офіцеру поліції, психіатричним чи наркологічним диспансерам, службам у справах дітей, службам і центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді тощо) чи громадські організації;

- залучення спеціалістів під час досудового розслідування з числа співробітників служб у справах дітей, служб і центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, громадських організацій міжнародного чи національного спрямування, які надають допомогу постраждалим від насильства;

- проведення профілактичних занять у закладах усіх рівнів освіти;

- організація та проведення профілактичних бесід, роз'яснювальної роботи самостійно або ж спільно із психологами, фахівцями з комунікації, працівниками ювенальної превенції, дільничними офіцерами поліції, іншими підрозділами органів Національної поліції України, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями із захисту дітей;

- передання слідчим інформації з дотриманням усіх норм конфіденційності про встановлення причин та умов вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи й статевої недоторканості дітей громадським організаціям з метою проведення моніторингу організаціями, а також здійснення ефективної загальної профілактичної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ І РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : монографія. Київ : НАВСУ, 1999. 126 с.
2. Використання ДНК-аналізу у судово-медичних експертизах речових доказів та експертизах спірного батьківства (материнства, підміни дітей) : метод. рек. / [уклад.: В. Г. Бурчинський та ін.] ; МОЗ України ; Український центр наукової медичної інформації та патентно-ліцензійної роботи. Київ, 2012. 32 с. URL: https://nmapo.edu.ua/images/FakPidVik/kafSudMed/06_09_20-6.pdf
3. Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях : метод. рек. / [М. В. Гуцалюк, В. Д. Гавловський, В. Г. Хахановський та ін.] ; за заг. ред. О. В. Корнейка. [2-ге вид., доповн.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 104 с.
4. Герасименко О. А., Савкіна Т. В. Судово-психологічна експертиза стосовно неповнолітніх за кримінальними справами. *Право і безпека*. 2017. № 4 (67). С. 76–82.
5. Григор'єва О.В. Агресія та її прояв у злочинах насильницької спрямованості: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Запоріжжя, 2017. 209 с.
6. Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практ. порадник. Сєвєродонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. 92 с.
7. Експертизи у судовій практиці : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 386 с.
8. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-липень 2023 року. *Офіс Генерального прокурора* : [сайт]. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
9. Єфімов М.М. Підготовчий етап пред'явлення особи для впізнання під час розслідування злочинів проти моральності. *Вісник Національного технічного університету України «КПІ»*. 2017. № 1 (33). С. 186-190. (Серія «Політологія. Соціологія. Право»).
10. Землянська О. В. Особистість як об'єкт судово-психологічної експертизи : монографія. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. 367 с.
11. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 7 лип. 2017 р. № 575. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17?find=1&text=%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%81#w1_1
12. Інструкція з формування та ведення інформаційної підсистеми «СЛІД» інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 16 берез. 2020 р. № 257. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0319-20#Text>.

13. Інформаційний лист щодо особливостей призначення та проведення судових експертиз за експертною спеціальністю 10.9 «Дослідження комп'ютерної техніки та програмних продуктів». *Експертна служба МВС України ; Дніпропетровський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр*. Дніпро : Дніпропетр. НДЕКЦ, 2018. 23 с.
14. Климчук М. П., Кунтій А. І. Виявлення та вилучення слідів кримінальних правопорушень, учинених із використанням засобів стільникового зв'язку. *Соціально- правові студії*. 2020. Вип. 3 (9). С. 111–118.
15. Кожна п'ята дитина в Україні потерпає від сексуального насильства – Кулеба. *УНІАН* : [сайт]. URL: <https://www.unian.ua/society/10758972-kozhna-p-yata-ditina-v-ukrajini-poterpaye-vid-seksualnogo-nasilstva-kuleba.html>.
16. Комп'ютерно-технічна експертиза. *Незалежний інститут судових експертиз* : [сайт]. URL: <https://nise.com.ua/it-ekspertyza>.
17. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : міжнар. док. від 25 жовт. 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927.
18. Криміналістика : підручник / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. [4-те, переробл. і доповн.] Харків : Право, 2008. 464 с.
19. Криміналістика. Академічний курс : підручник / [Т. В. Варфоломєєва, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін.]. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 504 с.
20. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
21. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
22. Лазебний А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2016. С. 49.
23. Левченко К. Б., Євсюкова М. В. «Зелені кімнати»: нормативно-правове забезпечення функціонування. Київ : Агентство «Україна», 2012. 24 с.
24. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : навч. посіб. / [О. В. Батюк, Р. І. Благута, О. М. Гумін та ін.] ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 324 с.
25. Методичні рекомендації щодо опитування дітей у межах розслідування : метод. посіб. / [авт.-упоряд.: Г. Попов, І. Урумова, Т. Цюман ; за заг. ред. Т. Цюман]. Київ : К.І.С., 2021. 110 с.
26. Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх. Міністерство юстиції : [сайт]. URL: <https://minjust.gov.ua/inccojj/about/2021>.
27. Москаленко Г. В. Поняття та особливості етапів розслідування злочинів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 49. С. 376–380.
28. Настільна книга слідчого / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. 3-тє вид., переробл. і доповн. Київ : Ін Юре, 2011. 736 с.

29. Національна академія внутрішніх справ : [сайт]. URL: <https://www.naiu.kiev.ua/vidannya-kafedr/kafedra-kriminalistiki-ta-sudovoyi-medicini/navchalni-videofilmi.html>

30. Нікітіна-Дудікова Г.Ю. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей [Текст] : монографія. Вінниця : ТВОРИ, 2022. 624 с.

31. Нікітіна-Дудікова Г. Ю., Типові слідчі ситуації та версії початкового етапу розслідування насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2015. Вип. 33, ч. 2, т. 1. С. 47–50.

32. Нікітіна-Дудікова Г.Ю. Пред'явлення для впізнання під час розслідування статевих злочинів, вчинених щодо малолітніх та неповнолітніх дітей. *Приватне та публічне право*. 2020. No 3. С. 87–92. URL: http://pr-law.in.ua/archive/3_2020/19.pdf.

33. Обушенко О. М. Криміналістичне забезпечення проведення допиту неповнолітніх. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 395–396.

34. Огляд місця події: виявлення та вилучення об'єктів біологічного походження : метод. рек. / [авт.-упоряд.: С. І. Перлін, С. О. Шевцов, Н. М. Косміна, В. В. Іонова]. Харків : Чальцев О. В., 2009. 100 с.

35. Основи загальної та юридичної психології : курс лекцій : навч. посіб. / Н. Р. Бабечко, В. П. Бойко, І. В. Жолнович, І. І. Когутич ; за ред. В.Т. Нора. Київ : Алетра ; ЦУЛ, 2016. 224 с.

36. Особливості збирання у досудовому провадженні біологічних слідів людини : метод. рек. / [уклад.: Я. В. Фурман, В. В. Юсупов, Л. Т. Котляренко, Р. С. Дмитрук]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 44 с.

37. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: постанова Кабінету Міністрів України від 24 верес. 2008 р. No 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-п#n380>.

38. Положення про комплексну систему відеоспостереження міста Києва : рішення Київської міської ради від 5 лип. 2018 р. № 1195/5259.

39. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної цитології бюро судово-медичної експертизи : затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. № 6. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0251-95#Text>.

40. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. № 6. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95?find=1&text=псих#w1_2.

41. Про безоплатну правову допомогу : закон України від 2 червня 2011 року № 3460-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>

42. Постанова Верховного Суду колегією суддів Касаційного кримінального суду від 02 листопада 2021 року в справі № 450/1146/14-к (провадження № 513650 км21). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100957076>

43. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705>.

44. Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 8 трав. 2018 р. № 865. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18#Text>.

45. Про затвердження Порядку формування та ведення Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту : наказ Міністерства юстиції України від 26 черв. 2018 р. № 2023/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0762-18#Text>.

46. Пчеліна О. Етапізація процесу розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 167–170.

47. Січковська І. В. Особливості взаємодії слідчого з оперативними працівниками на початковому етапі досудового розслідування сексуальних убивств. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 336–339. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3456>.

48. Судова влада України : [сайт]. URL: court.gov.ua.

49. Судова медицина : мультимед. навч. посіб. *Національна академія внутрішніх справ* : [сайт]. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/sudova_medutsyna/nm/lec4.html.

50. Судова психіатрія : навч. посіб. / С. В. Жабокрицький, А. П. Чуприков. Київ : МАУП, 2004. 176 с. URL: <https://scicenter.online/kniga-ukraine-sudoproizvodstvo-scicenter/sudova-psihiatriya-navch-posib-jabokritskiy.html>.

51. Тактика проведення слідчого експерименту під час досудового розслідування : метод. рек. / [П. Є. Антонюк, А. О. Антощук, В. В. Пясковський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 67 с.

52. Топчий В. В. Актуальність судової молекулярно-генетичної експертизи та проблемні питання щодо її проведення. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. № 18. С. 256–263.

53. Харабуга Ю. С. Комп'ютерно-технічне дослідження мобільних телефонів, смартфонів та SIM-карт. *Криміналістика и судебная экспертиза. Міжвідомчий науково-методичний збірник*. 2014. Вып. 59. С. 336–337.

54. Христов О. Л., Настич Т. М. Типові проблеми використання у кримінальному провадженні одорологічної інформації. *Актуальні проблеми роботи з неповнолітніми особами в діяльності підрозділів превентивної діяльності* : матеріали Всеукр. круглого столу (Дніпро, 12 груд. 2018 р.). Дніпро, 2018. С. 167–170.

55. Чи легально встановлювати на міських вулицях камери із системою розпізнавання облич? URL: <https://cedem.org.ua/analytics/kamery-rozpiznavannya-oblych/>.

56. Чорноус Ю.М. Тактика допиту дитини в умовах «зеленої кімнати». *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення* (Київ, 19 черв. 2020 р.). Київ, 2020. С. 345–349.
57. Шепитько В. Ю. Криміналістика : курс лекцій. Харків : Одиссей, 2003. 352 с.
58. Юридична психологія : підручник / [кол. авт.: Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін.] ; за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсєєва. Київ : КНТ, 2007. 352 с.
59. Юхно О. О. Проблемні питання проведення огляду місця події та першочергових тактичних дій слідчого при розкритті й розслідуванні згвалтувань. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 1. С. 311–320.
60. A structured forensic interview protocol improves the quality and informativeness of investigative interviews with children: A review of research using the NICHD Investigative Interview Protocol. *Child Abuse and Neglect*. Vol. 31. Issues 11–12, 2007. P. 1201–1231. doi: 10.1016/j.chiabu.2007.03.021.
61. Aldridge J., & Cameron S. Interviewing child witnesses: Questioning techniques and the role of training. *Applied Developmental Science. Special Issues: New Research on child witnesses: Part II*. 1999. No 3. P. 136–147. doi: 10.1207/s1532480xads0302_7.
62. Haldorsson L. Standard 2: Multidisciplinary and Interagency Collaboration: Interagency Agreement Template and guidance. Stockholm, 2019. 40 p.
63. Husieva V. Problems of human personal identification by appearance in investigation of criminal offenses. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. 2021. Vol. 24. No 2. doi: 10.32353/khrife.2.2021.07.
64. Lamb M. E., Hershkowitz I., Orbach Y. & Esplin P. W. Tell me what happened. Chichester : Wiley, 2008.
65. Lamb M. E., Orbach Y., Hershkowitz I., Esplin P. W., & Horowitz D. A structured forensic interview protocol improves the quality and the informativeness of investigative interviews with children: A review of research using the NICHD investigative interview Protocol. *Child Abuse and Neglect*. 2007. No 31. P. 1201–1231. doi: 10.1016/j.chiabu.2007.03.021.
66. Lamb M. E., Sternberg K. J., Orbach Y., Esplin P., & Mitchell S. Is ongoing feedback necessary to maintain the quality of investigative interviews with allegedly abused children? *Applied Developmental Science*. 2002. No 6. P. 35–41. doi: 10.1207/S1532480XADS0601_04.
67. Orbach Y., & Pipe M.-E. Investigating Substantive Issues. *Children's Testimony: A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice* / [M. E. Lamb, D. J. La Rooy, L. C. Malloy, & C. Katz (eds.)]. Chichester : Wiley, 2011. P. 147–163.
68. The PROMISE Vision – Barnahus. URL: <https://www.barnahus.eu/en/vision/>.
69. В Україні відкривають центр роботи з дітьми-потерпілими та свідками злочинів. *Zmina* : [сайт]. URL: <https://zmina.info/news/v-ukrayini-vidkryyut-czentr-roboty-z-ditmy-poterpilymy-ta-svidkami-zlochyniv/>.

ДОДАТОК

NICHD Protocol (Протокол Національного інституту здоров'я дітей та людського розвитку)⁷⁰.

I. Вступ

«Привіт, мене звати _____ і я поліцейський. [*Представте будь-кого іншого в кімнаті; в ідеалі нікого більше не буде.*] Сьогодні _____, а зараз _____ год. Я беру співбесіду _____ о _____».

«Як бачиш, у нас тут є відеокамера та мікрофони. Вони запишуть нашу розмову, щоб я запам'ятав все, що ти мені розкажеш. Іноді я щось забуваю, і диктофон дозволяє мені слухати тебе без необхідності все записувати».

«Частиною моєї роботи є розмовляти з дітьми [підлітками] про те, що з ними сталося. Я зустрічаюся з багатьма дітьми [підлітками], щоб вони могли сказати мені правду про те, що з ними сталося. Тому, перш ніж почати, я хочу переконатися, що ти розумієш, наскільки важливо говорити правду». [*Для молодших дітей пояснить: «Що правда, а що неправда»*].

«Якщо я скажу, що мої черевики червоні (або зелені), це правда чи ні?» [*Дочекайтеся відповіді, потім скажіть:*] «Це було б неправдою, тому що мої черевики дійсно [чорні/сині/і т. д.]. І якщо я скажу, що зараз сиджу, це було б правдою чи неправдою [*правильно чи не вірно*]?» [*Зачекайте на відповідь.*] «Це було б [*правда/правильно*], тому що ти бачиш, що я справді сиджу».

«Я бачу, що ти розумієш, що означає говорити правду. Дуже важливо, щоб ти сказав мені тільки правду сьогодні. Ти повинен розповідати мені лише про те, що з тобою справді сталося». [*Пауза.*] «Якщо я задам запитання, яке ви не розумієте, просто скажи: «Я не розумію». Добре?» [*Пауза*] «Якщо я не розумію, що ти говориш, я попрошу тебе пояснити». [*Пауза.*] «Якщо я задам запитання, а ти не знаєш відповіді, просто скажи мені: «Я не знаю».

«Отже, якщо я запитаю тебе: «Як звати мого собаку?» [*або «ім'я мого сина»*], що б ти відповів?» [*Зачекайте на відповідь.*] [*Якщо дитина каже: «Я не знаю», скажіть:*] «Правильно. Ти не знаєш, правда?» [*Якщо дитина пропонує відгадку, скажіть:*] «Ні, ти не знаєш, тому що не знаєш мене. Коли не знаєш відповіді, не здогадуйся – скажи, що не знаєш». [*Пауза.*] «І якщо я скажу щось неправильне, ти повинен мені сказати. Гаразд?» [*Зачекайте на відповідь.*]

«Тож якщо я скажу, що ти 2-річна дівчинка [*під час інтерв'ю з 5-річним хлопчиком тощо*], що б ти сказав?» [*Якщо дитина заперечує і не виправляє вас, скажіть:*] «Що б ти сказав, якби я зробив помилку і назвав тебе 2-річною дівчинкою [*під час опитування 5-річного хлопчика тощо*]?» [*Зачекайте на відповідь.*]

«Це вірно. Тепер ти знаєш, що ти повинен сказати мені, якщо я зроблю помилку або скажу щось не так». [*Пауза.*] «Якби я сказав, що ти встаєш, що б ти сказав?» [*Зачекайте на відповідь.*]

«ГАРАЗД»

II. Побудова діалогу

⁷⁰ Haldorsson L. Standard 2: Multidisciplinary and Interagency Collaboration: Interagency Agreement Template and guidance. Stockholm, 2019. 40 p.

«Тепер я хочу познайомитися з тобою ближче». «Розкажи мені про речі, які ти любиш робити». *[Зачекайте, поки дитина відповість.]*

«Я справді хочу знати тебе краще. Мені потрібно, щоб ти розповів мені про речі, які ти любиш робити». *[Зачекайте на відповідь.]*

«Розкажи мені більше про *[діяльність, яку дитина згадала у своїй розповіді]*». *[Зачекайте на відповідь.]*

III. Тренування епізодичної пам'яті

Спеціальна подія *[Цей розділ змінюється залежно від інциденту.]*

[Примітка. Перед інтерв'ю вкажіть недавню подію, про яку розказувала дитина - перший день школи, день народження, свято і т.д., задавайте питання про цю подію. Якщо можливо, виберіть подію, що відбулося приблизно одночасно з заявленим кримінальним правопорушенням. Якщо посягання сталося під час конкретного дня або події, запитайте про іншу подію]

«Я хочу знати більше про тебе і те, що ти робиш». «Кілька *[днів/тижнів]* тому було *[свято/ день народження/ перший день школи/ інша подія]*. Розкажи мені все, що сталося на *[твій день народження, Великдень тощо]*». *[Зачекайте на відповідь.]*

«Подумай добре про *[діяльність чи подію]* і розкажіть мені, що сталося того дня з моменту, коли ти прокинувся того ранку, до *[деякої частини події, згаданої дитиною у відповіді на попереднє запитання]*». *[Зачекайте на відповідь.]*

[Примітка. Використовуйте це запитання так часто, як це необхідно в цьому розділі.]

«І що потім сталося?» *[Зачекайте на відповідь.]*

[Примітка. Використовуйте це запитання так часто, як це необхідно в цьому розділі.]

«Розкажи мені все, що сталося після *[деякої частини події, про яку розповідає дитина]*, поки ти не ліг спати тієї ночі». *[Зачекайте на відповідь.]*

[Примітка. Використовуйте це запитання так часто, як це необхідно в цьому розділі.]

«Розкажи мені більше про *[діяльність, яку згадує дитина]*». *[Зачекайте на відповідь.]*

[Примітка. Використовуйте це запитання так часто, як це необхідно в цьому розділі.]

«Раніше ти згадував *[діяльність, яку згадує дитина]*. Розкажи мені все про це». *[Зачекайте на відповідь.]*

[Примітка. Використовуйте це запитання так часто, як це необхідно в цьому розділі.]

[Якщо дитина погано описує подію, продовжте запитання 2-2е.]

[Примітка: якщо дитина дає детальний опис події, скажіть: «Дуже важливо, щоб ти розповів мені все, що ти пам'ятаєш, про те, що з тобою

сталося. Ти можеш говорити мені як хороші, так і погані речі».]

Вчора

«Я дуже хочу знати про речі, які трапляються з тобою. Розкажи мені все, що трапилося вчора, від того моменту, як ти прокинувся, і до того, як ти ліг спати». [Зачекайте на відповідь.]

«Я не хочу, щоб ти щось пропускав. Розкажи мені все, що відбувалося від моменту, коли ти прокинувся, до [деяка діяльність або частина події, про яку дитина згадала у відповіді на попереднє запитання]». [Зачекайте на відповідь.]

«Тоді що сталося?» [Зачекайте на відповідь.]

[Примітка. Використовуйте це запитання так часто, як це необхідно в цьому розділі.]

«Розкажи мені все, що сталося після [деякої діяльності або частини події, про яку розповідає дитина], поки ти не ліг спати». [Зачекайте на відповідь.]

«Розкажи мені більше про [діяльність, яку згадує дитина]». [Дочекайтеся відповіді.]

[Примітка. Використовуйте це запитання так часто, як це необхідно в цьому розділі.]

«Раніше ти згадував [діяльність, яку згадує дитина]. Розкажи мені все про це». [Зачекайте на відповідь.]

[Примітка. Використовуйте це запитання так часто, як це необхідно в цьому розділі.]

Сьогодні

Якщо дитина не надає детальної розповіді про вчорашній день, повторіть запитання про сьогодні, використовуючи «час коли ти прийшов сюди» як орієнтуючу подію.

«Дуже важливо, щоб ти розповів мені все про речі, які з тобою справді трапилися».

IV. Перехід до питань суті

«Тепер, коли я знаю тебе трохи краще, я хочу поговорити про те, чому [ти тут] сьогодні». [Якщо дитина починає відповідати, зачекайте.]

«Я розумію, що з тобою щось могло статися. Розкажи мені все, що було від початку до кінця». [Зачекайте на відповідь.]

«Як я тобі казав, моя робота — говорити з дітьми про речі, які могли з ними статися. Дуже важливо, щоб ти сказав мені, чому [ти тут/ ти прийшов сюди/ я тут]. Скажи мені, чому ти думаєш, чому [ваша мама, твій тато, твоя бабуся] привели тебе сюди сьогодні [або «чому ти думаєш, що я прийшов поговорити з тобою сьогодні»]». [Зачекайте на відповідь.]

Коли сліди помітні, слідчому показали фотографії або розповіли про сліди, або опитування відбувається в лікарні або відразу після медичного огляду, скажіть:

«Я бачу [я чув], що у тебе є [сліди/поранення/синці] на твоєму _____. Розкажи мені все про це». [Зачекайте на відповідь.]

«Тебе хтось турбував?» [Зачекайте на відповідь.]

«Чи сталося з тобою щось у [місце/час інциденту]?». [Зачекайте на відповідь.]

[Примітка: не називайте ім'я підозрюваного або будь-які деталі звинувачення.]

«Чи зробив з тобою щось таке, що ти не вважаєш правильним». *[Зачекайте на відповідь.]*

IV. Пауза.

«Ти готові йти далі? Чи краще зробити перерву перед тим як йти далі?»

Наступні запитання стосуються безпосередньої події кримінального правопорушення. Вони мають бути сформовані перед проведенням допиту. Якщо вони не сформовані напередодні, то необхідно скористатись паузою та сформулювати їх перш ніж продовжувати.

«Чи хтось *[коротко підсумовуючи обвинувачення чи підозру, не вказуючи імені правопорушника або надаючи занадто багато деталей]*» (Наприклад, «Тебе хтось вдарив?» або «Хтось торкався твоєї ____ *[приватних частин твого тіла]*?»). *[Зачекайте на відповідь.]*

«Твоя вчителька *[лікар/психолог/сусідка]* сказала мені /показала *[«що ти торкалися пі-пі інших дітей»/«картинку, яку ти намалював»]*, і я хочу з'ясувати, чи з тобою щось трапилося. Чи хтось *[коротко підсумовуючи обвинувачення чи підозру, не вказуючи імені правопорушника або надаючи занадто багато деталей]*». (Наприклад: «Хтось із твоєї родини вдарив тебе?» або «Хтось торкався інтимних частин твого тіла?»). *[Дочекайтеся відповіді.]*

V. Розслідування інцидентів

(Відкриті запитання)

«Розкажи мені все про це». *[Зачекайте на відповідь.]*

«Тоді що сталося?» або «Розкажи мені більше про це». *[Зачекайте на відповідь.]*

[Використовуйте це запитання так часто, як це необхідно, доки не отримаєте повний опис ймовірного інциденту.]

«Згадай цей *[день/ніч]* і розкажіть мені все, що трапилося від *[деякої попередньої події, про яку згадує дитина]* до *[передбачуваного жорстокого інциденту, описаного дитиною]*». *[Зачекайте на відповідь.]*

[Примітка. Використовуйте це запитання так часто, як це необхідно, щоб переконатися, що всі частини інциденту детально описані.]

«Розкажи мені більше про *[особу/об'єкт/діяльність, яку згадує дитина]*». *[Зачекайте на відповідь.]*

[Примітка. Використовуйте це запитання так часто, як це необхідно, щоб переконатися, що всі частини інциденту детально описані.]

«Ти згадав *[особу/об'єкт/діяльність, згадану дитиною]*, розкажи мені все про це». *[Зачекайте на відповідь.]*

[Примітка. Використовуйте це запитання так часто, як це необхідно, щоб переконатися, що всі частини інциденту детально описані.]

Якщо вас бентежать певні деталі (наприклад, про послідовність подій), може допомогти сказати:

«Ти мені багато чого розповів, і це дуже корисно, але я трохи розгублений. Щоб бути впевненим, що я зрозумів, будь ласка, почни спочатку і розкажи мені *[як все почалося/ що саме сталося/ чим все закінчилося/ тощо]*».
(Прямі запитання)

Якщо деякі важливі деталі обвинувачення все ще відсутні або незрозумілі після вичерпання відкритих запитань, використовуйте прямі запитання.

[Примітка: спочатку зосередьте увагу дитини на згаданій деталі, а потім поставте пряме запитання.]

Нижче наведено загальний формат прямих запитань:

«Ти згадав *[особу/об'єкт/діяльність]*, *[Завершення прямого запитання.]*
(наприклад: «Ти згадав, що був в магазинах. Де саме ти був?» [Пауза для відповіді] «Розкажіть мені про цей магазин».)

«Це траплялося один раз чи більше одного разу?»

«Розкажи мені все про останній раз, коли *[вперше/коли в [деяке місце]/коли [деяка вказана діяльність/інший раз, коли ви добре пам'ятаєте]* щось сталося». *[Зачекайте на відповідь.]*

«І що потім сталося?» Або «Розкажіть мені більше про це». *[Зачекайте на відповідь.]*

[Примітка. Використовуйте варіанти цього питання так часто, як це необхідно, доки не будуть детально розглянуті всі частини інциденту.]

«Згадай цей *[день/ніч]* і розкажи мені все, що сталося, від *[попередніх подій, згаданих дитиною]* до *[передбачуваного жорстокого інциденту, описаного дитиною]*». *[Зачекайте на відповідь.]*

[Примітка. Використовуйте варіанти цього питання так часто, як це необхідно, доки не будуть детально розглянуті всі частини інциденту.]

«Розкажи мені більше про *[особу/об'єкт/діяльність, яку згадує дитина]*». *[Зачекайте на відповідь.]*

[Примітка. Використовуйте варіанти цього питання так часто, як це необхідно, доки не будуть детально розглянуті всі частини інциденту.]

«Ти згадав *[особу/об'єкт/діяльність, згадану дитиною]*. Розкажи мені все про це». *[Зачекайте на відповідь.]*

[Примітка. Використовуйте варіанти цього питання так часто, як це необхідно, доки не будуть детально розглянуті всі частини інциденту.]

(Конкретизовані запитання)

Конкретизовані запитання, що стосуються інформації, згаданої дитиною. Якщо деякі важливі деталі обвинувачення все ще відсутні або незрозумілі після вичерпання відкритих і прямих запитань, використовуйте конкретизовані запитання.

[Примітка: спочатку зосередьте увагу дитини на згаданій деталі, а потім поставте конкретизоване запитання.]

Нижче наведено загальний формат прямих запитань:

«Ти згадав [особу/об'єкт/діяльність], [Як/коли/де/хто/що] [завершення прямого запитання.]» (наприклад: «Ти згадав, що дивився телевізор. Де саме ти був?» [Дочекайтеся відповіді] «Розкажи мені все про це»; «Ти згадав, що там був друг. Як її/його звати?» [Дочекайтеся відповіді] «Скажи мені, що він/вона робив».)

VI. Перерва

«Тепер я хочу переконатися, що я все зрозумів, і перевірити, чи потрібно ще щось запитати. Я просто [подумаю про те, що ти мені сказав/перегляну мої нотатки/піду і перевірю?]»

[Під час перерви перегляньте отриману інформацію, перевірте, чи немає якоїсь інформації, і сплануйте решту допиту]

VII. Отримання інформації, яку дитина не згадала

Вам слід задавати ці цілеспрямовані запитання, лише якщо ви вже спробували інші підходи і все ще відчуваєте, що деяка криміналістична інформація відсутня. Дуже важливо об'єднувати відкриті запитання («Розкажи мені все про це»), коли це можливо.

[Примітка: у разі кількох інцидентів ви повинні направляти дитину на відповідні інциденти власними словами, ставлячи прямі запитання лише після того, як надасте дитині можливість детальніше розглянути основні деталі.]

Загальний формат запитань зосереджений на інформації, яка НЕ була згадана дитиною

«Коли ти розповів мені про [конкретний інцидент, визначений часом або місцем], ти згадав [особу/об'єкт/діяльність]. Чи був/не був [пряме запитання]?» [Зачекайте на відповідь.] У разі потреби скажіть: «Розкажи мені все про це». (наприклад: «Коли ти розповідав мені про час у підвалі, ти згадував, що він зняв штани. Щось трапилося з твоїм одягом?» [Зачекайте на відповідь.] [Після того, як дитина відповість, скажіть:] «Розкажи мені все про це». [Зачекайте на відповідь.]

VIII. Якщо дитина не згадує інформацію, яку ви очікували

Використовуйте лише відповідні підказки. Якщо вам відомі розмови, в яких була згадана інформація, скажіть:

«Я чув, що ти розмовляв з [особа] в [час/місце]. Скажи мені, про що ти говорив».

[Дотримуйтесь інших відкритих підказок, наприклад «Розкажіть мені про це». Якщо необхідно.]

Якщо ви знаєте подробиці про попереднє розкриття інформації, і ця інформація вам не була розкрита, скажіть:

«Я чув, [він/вона мені сказав], що ти сказав [підсумуйте звинувачення, зокрема, але без згадки викриваючих деталей, якщо це можливо]. Розкажи мені все про це».

Якщо є свідки, скажіть:

«Я чув, що хтось бачив [опис події]. Розкажи мені все про це».

«Чи сталося з тобою щось у [місце/час]? Розкажи мені все про це».

ІХ. Інформація про повідомлення дитиною про інцидент

«Ти сказав мені, чому прийшов поговорити зі мною сьогодні. Ти дав мені багато інформації, і це дійсно допомагає мені зрозуміти, що сталося».

«Розкажіть мені, що сталося після [останнього інциденту]». *[Зачекайте на відповідь.]*

«І що потім сталося?»

[Примітка. Використовуйте це запитання так часто, як це необхідно в цьому розділі.]

«Хтось ще знає, що сталося?». *[Дочекайтеся відповіді.]*

«Тепер я хочу зрозуміти, як інші люди дізналися про [останній інцидент]». *[Дочекайтеся відповіді.]*

«Хто першою, окрім тебе і [правопорушника], дізнався про [імовірне насильство, описане дитиною]?». *[Зачекайте на відповідь.]*

«Розкажи мені все, що можеш про те, як [«перша людина, про яку згадує дитина»] дізналася». *[Зачекайте на відповідь.]*

Якщо дитина описує розмову, скажіть:

«Розкажи мені все, про що ти говорив». *[Зачекайте на відповідь.]*

«Чи знає хтось інший про [імовірне насильство, як описує дитина]?». *[Зачекайте на відповідь.]*

«Розкажи мені все, про що ти говорив». *[Зачекайте на відповідь.]*

Х. Закриття

«Сьогодні ти мені багато чого розповів, і я хочу подякувати тобі за допомогу».

«Чи є ще щось, на твою думку, я повинен знати?». *[Зачекайте на відповідь.]*

«Ти щось хочеш мені сказати?». *[Зачекайте на відповідь.]*

«Чи є якісь запитання, які ти хочеш мені поставити?». *[Зачекайте на відповідь.]*

«Якщо ти хочеш поговорити зі мною ще раз, ти можеш зателефонувати мені за цим номером телефону». *[Вручіть дитині картку з вашим іменем та номером телефону.]*

ХІІ Нейтральна тема

«Що ти збираєшся робити сьогодні після того, як підеш звідси?». *[Поговоріть з дитиною пару хвилин на нейтральну тему.]* «Настав [вказіть час], і це інтерв'ю завершено».

Навчально-методичне видання

ЧЕРНЯВСЬКИЙ Сергій Сергійович,
ЧОРНОУС Юлія Миколаївна,
НІКІТІНА-ДУДІКОВА Ганна Юріївна,
САМОДІН Артем Володимирович
АНТОЩУК Андрій Олександрович
БУРЛАКА Владислав Васильович
НОВІКОВ Андрій Аркадійович

РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ
СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

Методичні рекомендації